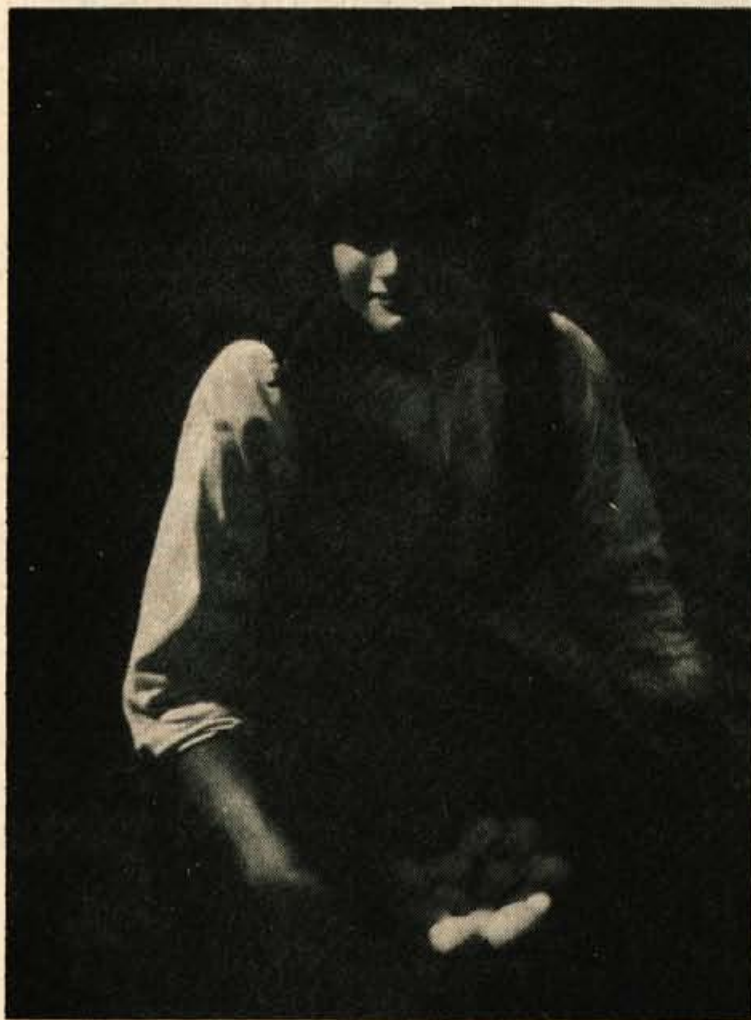

SNOVANJA

Kranj, 23. septembra 1975 št. 4 — I. IX.

Janko Branc: Kmetica

Slavko Smolej: Plavžar I

Fotografija Janka Branca in Slavka Smoleja

Slavko Smolej: Petletka naša teče

Janko Branc: Zastojkarji, 1938

Likovna oprema te številke Snovanj so reprodukcije del dveh pokojnih slovenskih fotografov-umetnikov, gorenjskih rojakov, mojstrov Janka Branca (Kranjska gora 1902 – Ljubljana 1963) in Slavka Smoleja (Jesenice od 1909 do 1961). Njuno spominsko retrospektivno razstavo v galeriji v kranjski mestni hiši si je pretekli mesec kljub počitniškemu času ogledalo veliko število ljudi, kar priča, da v naši javnosti vlada precejšnje zanimanje za fotografijo. Razstava, ki jo je pripravil Kabinet slovenske fotografije v okviru svojega dolgoročnega študijskega programa o zgodovinskem razvoju slovenske fotografije, je prijetno presenetila. Ne le sama dela, ampak formalno predvsem skladnost med razstavnim prostorom, ki bi mu težko našli enakega, tako po njegovi arhitektonski čistosti, kakor po njegovi razsežnosti, in razstavljenimi deli, ki so delovala prej kot njegova likovna oprema, kakor pa kot razstavniki eksponati. Prav zaradi fotografij je galerija domala izgubila videz razstavišča. Obiskovalec ni samo občudoval razstavljenih del, ampak je mogel spoznati, kako fotografija lahko prostor poživi. Morda si je upravičeno zaželel, da bi katero teh fotografij obesil doma. Čeprav je večina del nastajala v tridesetih letih in se je medtem marsikaj spremenilo – življenje in svet in naš okus in fotografija – so te fotografije še vse žive in so nam blizu. Vzbujajo našo pozornost in nas čustveno razgibajo. Ob nekaterih se morda nostalgичno zamislimo nad minulim, treznejšim se nemara zde romantične, kar posebej velja za mehke Brančeve, v rodno grudo in domačijo zazrte slike. In prav te in take je nekdaj poznal in občudoval kot posebnost neke dežele in značilnost nekega naroda širok fotografski svet. Z njimi je slovenska fotografija napravila pomemben korak v svetovno fotografijo. Brez pretiravanja imenuje Janez Marenčič čas tega velikega vzpona zlato dobo slovenske fotografije. Dela iz te dobe so danes klasika slovenske fotografije.

Avtorja sta bila na razstavi predstavljena s po 22 deli. Medtem ko je pri Brancu to skoraj vsa njegova ohranjena zapuščina, je pri Smoleju le del njegovega obsežnega opusa. V Smolejevem izboru je zastopana predvsem doba obnove in graditve (jeseniški železarji in njihovo delovno okolje). Poleg mladostnih planinskih fotografij je Smolejev jeseniški železarski svet, ki mu je sam pripadal, po svojem obsegu in izjemni, kar monografski obdelavi, v slovenski fotografiji naravnost zgleden. Širokemu krogu je Slavko Smolej znan po svoji knjigi-albumu Gorenjska v miru, trpljenju, borbi in svobodi (1955).

Fotografsko ustvarjalno delo Janka Branca in Slavka Smoleja še čaka temeljite znanstvene obdelave. Naj bo teh nekaj njunih izbranih fotografij, objavljenih na straneh današnjih Snovanj, spodbuda za takšno delo!

Marko Aljančič

Pogled od Visokega na Olševka. Vas leži na terasi nad polji, za njo pa se dviga St. Stefanija gora in Krvavec.

Razvoj naselja Olševka pri Preddvoru

Slovensko vas si običajno predstavljamo kot skupino hiš, skritih med drevjem in popolnoma spojenih s pokrajino, s katero ustvarjajo vtis pristržne slikovitosti. Če pa se vasi približamo, vidimo, da jo sestavljajo stavbe različnih velikosti in oblik, nekatere so pritlične, druge nadstropne, te lesene, one zidane, nekatere so nove ali celo v gradnji, posamezne hiše pa se ponašajo s častljivo starostjo. Ob tem se nam zastavi vrsta vprašanj o nastanku naselja, o kontinuiteti naselitve, sprašujemo se o velikosti prvotne naselbine in obliki posameznih domov, o gradivu in načinu gradnje stavb v minulih stoletjih, kdaj in zakaj so nastale spremembe pri oblikovanju domov ter kako so starejše stavbe prilagajali novim gospodarskim in stanovanjskim zahtevam. Da lahko podamo vsaj približni odgovor na nekatera od teh vprašanj za določeno naselje, v našem primeru vas Olševka pri Preddvoru, moramo upoštevati zgodovinski in oblikovni razvoj naselja, saj nam je le tako pojasnjena današnja podoba vasi in posameznih domov.

RAZVOJ NASELJA

Alpski Slovani so ob prihodu na današnje slovensko ozemlje najprej naselili starejša kulturna območja (naseljena že v prazgodovini ali antiki), med njimi tudi pokrajino ob vznožju Kamniških Alp in Karavank.¹ Na tem ozemlju leži vas Olševka. Zanj nimamo arheoloških in zgodovinskih dokazov, da je obstajala že v staroslovanskem obdobju. Posredno pa lahko čas njenega nastanka približno določimo s pomočjo franciscejske katastrske mape s protokoli.² Iz nje je mogoče ugotoviti obliko in razdelitev olševskega polja ter ju primerjati z ugotovitvami agrarnih zgodovinarjev o tipih in kronološkem zaporedju poljskih razdelitev na slovenskem ozemlju.

Na franciscejski katastrski mapi vasi Olševka ločimo dve območji, ki se med seboj razlikujeta po obliki, velikosti in razdelitvi parcel. Meja med njima poteka ob poti z Visokega in iz Hotemaž proti Olševku (karta 1).

V prvem območju (A) so parcele nepravilnih in sorazmerno velikih površin, ob katerih leže tudi polja pravilnejših, a precej podolgovatih oblik, ki so številneje zastopane na severozahodnem delu vaškega ozemlja, vendar niso združena v večje skupine.

V drugem območju (B) so parcele ozke in dolge in leže vzporedno, druga ob drugi. Več skupaj jih sestavlja posamezne sektorje. Usmeritev njiv je v posameznem sektorju enotna, a različna kot usmeritev v sosednjih. Na tem območju so tudi maloštevilne njive nepravilnih oblik in majhne parcele na začetku nekaterih njiv. Te podrobnosti bistveno ne spremenijo celotne razdelitve območja.

Njive so v A območju kot posest posameznikov raztresene, v drugem območju pa so sosednji sektorji razdeljeni med zaključeno število kmetov, ki so tudi sosedje v določenem delu vasi (razdelitev je ponavljajoče enakomerna, saj ima vsak od omejenih kmetov v vsakem od pripadajočih sektorjev približno enakovredno obdelovalno površino). V območju B imamo torej več sektorskih skupin, katerih lastniki sestavljajo sosedne skupine v vasi.

Razdelitev olševskega ozemlja po franciscejski katastrski mapi (detajl) iz leta 1826. V območju A delitev na grude, v območju B pa na nepravilne delce. S polji v območju A je povezan starejši zaselek (8 kmetij), mlajša občestna vas pa s polji v območju B (23 kmetij).

Če primerjamo obliko in razdelitev polj v prvem in drugem območju na Olševku s tipi poljske razdelitve na slovenskem ozemlju, ugotovimo naslednje: v prvem območju (A) imamo polja v grudah³ in v drugem območju (B) polja v nepravilnih ali grudastih delcih.⁴

Razdelitev na grude predstavlja v Sloveniji najstarejšo obliko polj, ki se je izoblikovala v zgodnjefeudalnem obdobju od 9. do 11. stoletja.⁵ V ta čas datiramo tudi poljsko razdelitev na grude na olševskem ozemlju.

Razdelitev na delce oziroma nepravilne ali grudaste delce je mlajša oblika in je posledica načrtna kolonizacije v času od 12. do 14. stoletja. Tako časovno opredeljujemo tudi drugo vrsto poljske razdelitve na južnem območju (B).

Olševsko obdelovalno zemljišče je torej prvotno obsegalo polja v grudah, do današnjega obsega pa se je poljska površina povečala z drugotnimi njivami v nepravilnih ali grudastih delcih. To pa je podatek, s pomočjo katerega lahko določimo najstarejšo olševsko naselbino. V zgodnjefeudalnem obdobju je namreč hubna ureditev vpeljala nove zakonitosti: poleg ustrezne poljske razdelitve je zahtevala tudi stalno naselbino, ki je imela velikosti obdelovalne zemlje primerno število družin oziroma hiš. Ta stroga vez med poljem in naselbino nas na Olševku pripelje od prvot-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

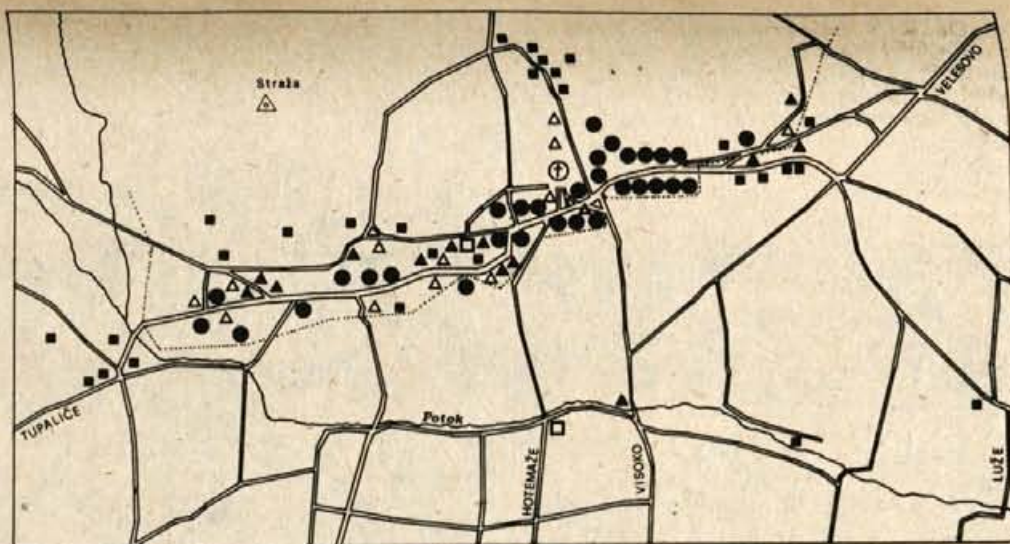
nega polja v grudah (A) k njegovim osmim lastnikom v zgornjem, severnem delu današnje vasi, kar dokumentirajo protokoli franciscejske katastrske mape iz leta 1826. Trdovratnost v ohranjanju lastništva zemljiške posesti in s tem tudi števila kmetij v naselju, ki je izpričana pri mnogih vaseh v Sloveniji,⁶ narekuje, da **najstarejšo naselbino** lokaliziramo na mestu omenjenih osmih kmetij (karta 1).

Mlajšemu delu naselbine, ki ga je leta 1826 sestavljalo triindvajset kmetij, pa pripadajo njive v območju B. Za nastanek tega dela vasi je pomembna ustanovna listina velesovskega samostana iz leta 1238, ko se na Olševku omenja osem kmetij (mislim, da je to prvotna naselbina)⁷. Leta 1458 pa ima po samostanskem urbarju dajatve na Olševku šestindvajset kmetij⁸. Torej je med letoma 1238 in 1458 verjetno nastala mlajša naselbina s pripadajočim poljem v nepravilnih ali grudastih delcih. Starejša naselbina je obstajala po pisanih virih že leta 1154⁹, to je prva omemba vasi, kar pa ne pomeni, da je nastala šele takrat. Verjetno lahko njen nastanek pomaknemo v staroslovansko obdobje, vsaj v zgodnjefevalni čas.

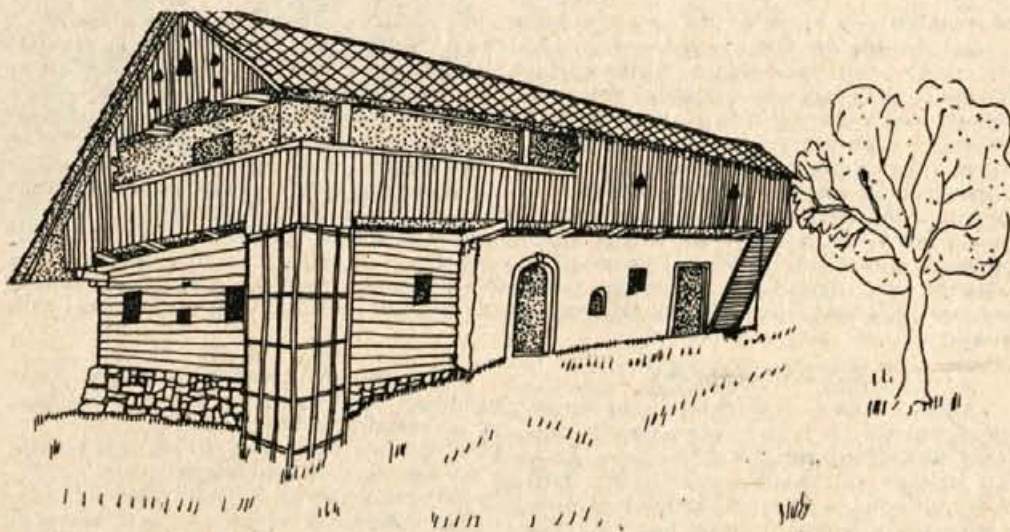
Po tej poti (od načrtne poljske razdelitve na podlagi franciscejske katastrske mape s protokoli) smo se šele približali starejši olševski naselbini oziroma njeni obliki. Ker je čas njenega nastanka vsaj okvirno poznan, nam je razumljiva tudi njena dvojna tlorisna zasnova. Zgornji del vasi ima še leta 1826 zaselniško zasnovo, ki je najstarejša oblika slovenske vasi (datirana v zgodnjefevalno obdobje od 10. do 11. stoletja), v nasprotju s spodnjim delom Olševka, ki predstavlja mlajše razpotegnjeno obcestno naselje, nastalo med letoma 1238 in 1458.

V obdobju od 15. do 19. stoletja je za slovenske vasi značilno socialno razslojevanje prebivalstva: pojavi se sloj kajzarjev in gostačev. Te spremembe, ki so nastale zaradi razkroja fevdalnih struktur,¹⁰ so vplivale tudi na zunanjo podobo Olševka. Tako je bilo tudi na Olševku leta 1826 poleg kmečkih še šestindvajset domov brez ali z malo obdelovalne zemlje, od teh trinajst kajžarskih in trinajst gostaških hiš. Te so bile razporejene predvsem v zaselnem delu vasi in na stičišču starejšega in mlajšega dela naselja ter so zapolnile vrzeli med kmečkimi domovi. V mlajšem, obcestnem delu, kjer leže kmečki domovi tesno drug ob drugem, pa so bili kajžarski in gostaški domovi umaknjeni na rob vasi (karta 2).

Zadnje dopolnitve in razširitve slovenskih vasi so se začele z razvojem industrij-

Domovi na Olševku glede na gospodarsko in socialno razdelitev (po franciscejski katastrski mapi iz leta 1826, dopolnjeni z današnjim stanjem do leta 1974). Legenda: - 1. Kmečki domovi (leta 1826), - 2. kajžarski domovi (leta 1826), - 3. gostaški domovi (leta 1826), - 4. delavski domovi (do leta 1974), - 5. šolski poslopji (po letu 1870), - 6. rob vaške terase.

ske proizvodnje v 19. stoletju in se vrše še danes. Za vas Olševka te spremembe prikazujejo tudi statistični podatki o številu prebivalcev in domov:¹¹

leto	1817	1827	1869	1884	1894	1900	1910	1931	1948	1953	1961
št. ljudi	219	380	344	333	314	305	257	253	313	318	292
št. hiš	-	58	62	62	66	-	59	-	72	72	73

Iz teh statističnih podatkov vidimo, da je število ljudi, predvsem pa hiš, naraslo v zadnjem obdobju. Število ljudi, ki imajo dohodke samo od kmetijske dejavnosti, je upadlo (54 ljudi na 17 kmetijah v letu 1974), precejšnje število vaščanov ima poleg kmečke dejavnosti še dohodke od stalne zaposlitve v industriji (57 ljudi), povečalo pa se je število vaščanov, ki imajo dohodek od stalne zaposlitve v industriji in drugih službah (177 ljudi leta 1974).¹² V vasi je bilo v zadnjem obdobju zgrajenih 24 novih delavskih domov, nekaj pa jih je še v gradnji. Posamezne stanovanjske hiše zapolnjujejo vrzeli med starejšimi kmečkimi, kajžarskimi in gostaškimi domovi, večinoma pa se širijo v skupinah za vasjo

in na obeh koncih vasi oziroma pod vaško teraso. V vasi sta bili zgrajeni tudi dve šolski poslopji, starejše (1870) je sredi vasi, mlajše (1914) pa ob potoku pod vasjo (karta 2).

Starejšima dvema fazama naselbinskega razvoja vasi Olševka se pridružujeta še tretja in četrta, za kateri je značilna razširitev kmečkega naselja z neagrarnimi domovi. Od 15. do 19. stoletja je bila prvotna kmečka naselbina dopolnjena s kajžarskimi in gostaškimi domovi, tako da se je število domov v vasi skoraj podvojilo. Zadnje dopolnitve in razširitve vasi z delavskimi domovi so se pričele v 19. stoletju, vrše pa se še danes.

OBLIKE DOMOV

Kot za obliko naselja so značilni tudi različni tipi vaških domov v določenih obdobjih. Uvodoma je treba poudariti, da najstarejšo obliko domov in njihovo materialno podobo dokumentira šele franciscejska katastrska mapa iz leta 1826 (redke so starejše stavbe, ki so časovno opredeljene z danes vidno starejšo letnico gradnje), zato najstarejše domove praviloma datiramo v začetek 19. stoletja, čeprav so lahko tudi starejši.

Po franciscejski katastrski mapi je bilo v vasi Olševka 31 kmečkih domov (karta 2). V zaselnem delu vasi, na stavbnih parcelah grudastih oblik, leže domovi v gruči in dvojni domovi, v obcestnem delu naselja, na stavbnih zemljiščih podolgovatih oblik, ki mejijo z ožjo stranjo na vaško pot, so postavljeni enojni stegnjeni domovi, vzporedni stegnjeni domovi, domovi na ključ, pa tudi dvojni domovi in domovi v gruči.

Reambulantna mapa iz leta 1869¹³ prikazuje že nekoliko spremenjeno podobo domov. Nekatere kmetije imajo več druge manj poslopij, večasih je spremenjena velikost in lega posameznih stavb, vendar se med kmečkimi domovi niso uveljavile nove oblike; nastale spremembe so prilagojene obliki stavbnih parcel.

Današnji kmečki domovi so dopolnjeni z manjšimi stavbami, ki stojijo samostojno ali pa so prislunjene k starejšim poslopjem. Med takšne objekte sodijo svinjske kuhinje s svinjaki, samostojne drvarnice in lope ali prislunjena ostrešja za butare, silosi za živinsko krmo, betonirana gnojišča in garaže. Mnogo starejših gospodarskih in tudi stanovanjskih poslopij so v tem stoletju porušili in na novo zgradili ali pa samo prezidali, a vedno tako, da se prvotni tip doma ni spremenil.

Osnovni podatek, ki ga nudi preučevanje kmečkih domov v treh različnih obdobjih (leta 1826, 1869, 1974), je, da so bile vse našete oblike domov uveljavljene že v času izdelave franciscejske katastrske mape. Manjše spremembe na posameznih objektih so nastale zaradi dotrajanosti gradbenega materiala (predvsem lesa), zlasti v zadnjem času pa tudi zaradi uvajanja nove kmetijske mehanizacije (novi prostori za traktorje, motorne kosilnice in druge strojne priključke) in novih stanovanjskih potreb.

Značilno za kmečke domove so obsežna dvorišča, kar kaže na njihovo vlogo pri različnih kmečkih delih. Razporeditev stavb ob dvorišču se razlikuje zaradi neenakih stavbnih zemljišč, vendar je za vse domove značilno, da ležijo stanovanjski prostori ob vaški poti, za njimi pa so gospodarska poslopja. Med njimi pa ni kozolcev, ki ležijo zunaj naselja, med polji pod vasjo, kjer so verjetno stali že pred letom 1826, saj je v franciscejski katastrski mapi zapisano ledinsko ime Pri Kosuzech.

Za kajžarske in gostaške domove na Olševku je značilno, da imajo malo ali nič obdelovalne zemlje. Ta značilnost izhaja iz posebnega položaja, ki so ga imeli kajžarji in gostači v agrarni vasi. Zato že položaj teh domov v mejah naselbine izpričuje drugoten pojav kajžarjev in gostačev in s tem tudi razkroj enotnega, primarnega kmečkega naselja (hkrati z razkrojem fevdalnih družbenih struktur). Ta razkroj kmečke vasi se je v zadnjem času stopnjeval s prehajanjem kajžarjev in gostačev, to je kmečkih delavcev-dninarjev med obrtnike in industrijske delavce.

Lego kajžarskih in gostaških domov na Olševku smo že orisali, poudariti pa je potrebno še razlike v velikosti stavbnih parcel s kmečkimi na eni in s kajžarskimi in gostaškimi domovi na drugi strani. Stavbne parcele zadnjih po obsegu zadostajo le za postavitev stavbe (v kateri so

Kmečka zidana stanovanjska hiša, risba po fotografiji, ki je nastala pred letom 1925, ko je bila stavba porušena in na njenem mestu zgrajena meščanska vilah.

običajno združeni stanovanjski in gospodarski prostori), medtem ko široka zasnova ločenega stanovanjskega in gospodarskih poslopij okoli razsežnega dvorišča, kot je značilno za kmečke domove, pri kajžarskih in gostaških domovih niti ni bila potrebna. Zato pri oblikovanju teh domov ni bilo podobnih zahtev kot pri kmečkih domovih.

Leta 1826 je bilo na Olševku trinajst kajžarskih in trinajst gostaških domov, od tega je bila večina domov enojnega stegenjenega tipa (20). Na reambulanti katastrski mapi iz leta 1869 je stanje nekoliko spremenjeno, ker sta dva gostaška domova propadla.

Bistvene spremembe pa so nastale (in še nastajajo) pri nekdanjih kajžarskih in gostaških domovih v zadnjem obdobju. S spremenjenim družbenim in gospodarskim položajem nekdanjih kajžarjev in gostačev, ki so se poklicno usmerili v obrt in industrijo, so nastale spremembe v materialni podobi njihovih domov. Kajžarski

in gostaški domovi so večinoma dobili značaj delavskih domov, s tem pa so izgubili stik s stavbami kmečkega prebivalstva, hkrati pa predstavljajo med današnjimi delavskimi domovi arhaično obliko.

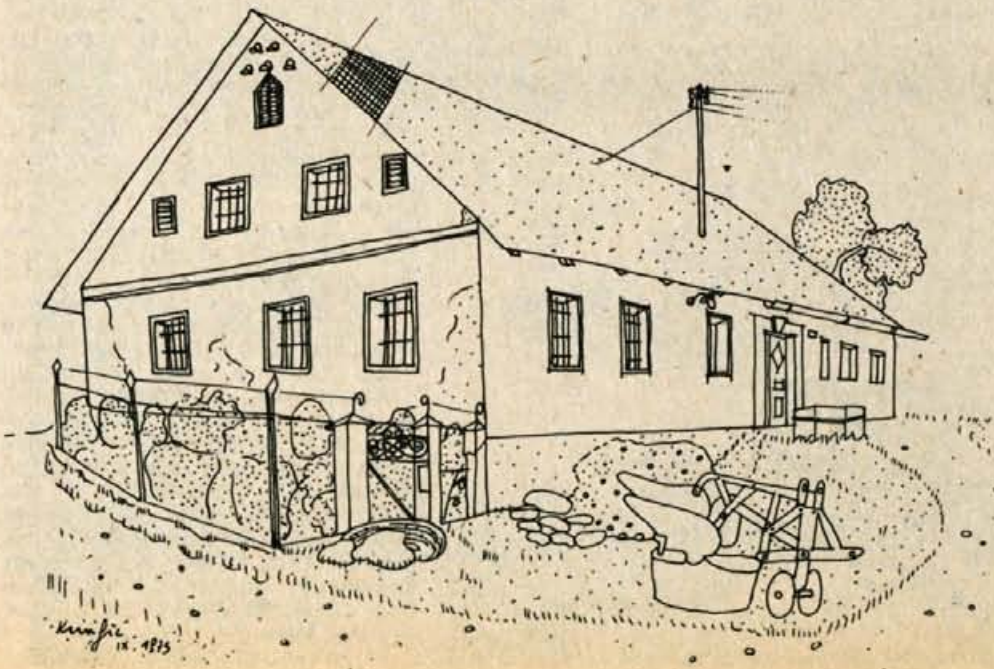
Temeljni podatek, ki ga nudi preučevanje oblik kajžarskih in gostaških domov v treh različnih obdobjih, je nasproten rezultatu preučevanja kmečkih domov. Za kmečke domove je značilna navezanost na oblikovno dediščino domov, medtem ko so kajžarski in gostaški domovi (katerih prebivalci niso vezani na zemljo, ampak poklic) ob spremembah socialnega položaja prebivalcev podvrženi oblikovnim spremembam.

Značilna razlika med nekdanjimi kajžarskimi in gostaškimi domovi je v velikosti poslopij oziroma gospodarskih prostorov (hlev, pod). Kajžarske stavbe so po navadi večje od gostaških, kar je tudi posledica različnega položaja kajžarjev in gostačev. Kajžarji stojijo na tej družbeni lestvici višje, saj imajo včasih tudi nekaj lastne obdelovalne zemlje, medtem ko so bili gostači odvisni od preužitka ali od dninarskega zaslužka.

Podatki za zadnje obdobje veljajo za bistveno spremenjeno socialno podobo: kmečki dninarski delavci (kajžarji in gostači) so prešli med industrijske delavce in njihovi bolj ali manj preurejeni domovi skupaj z novimi delavskimi predstavljajo najštevilnejše, a neagrarne domove v vasi Olševke. Delavski domovi, če pustimo preurejene in prirjene nekdanje kajžarske in gostaške domove ob strani, kažejo dokaj enotno podobo. Parcele, na katerih stojijo te stavbe, imajo ravno tako svojsko obliko v bolj ali manj pravokotni obliki, katere polovica je namenjena stanovanjski stavbi z garažo in dvorišču, druga pa ograženemu vrtu z nekaj sadnega drevja. Med stavbami je najpogostejši tip enonadstropne dvokapne ali štirikapne hiše, ki ima svoj izvor v predmestnih «vilah», ki so bile grajene predvsem med obema vojnama; v zadnjih desetletjih pa se je v vasi uveljavil tip individualnega doma v delavskih naseljih ter mestnih predelih.

Pri pregledu današnjih kmečkih, kajžarskih, gostaških in delavskih stavb razlikujemo različne gradbene materiale, ki so

Zidana pritlična kmečka hiša (današnja hišna št. 32) iz 19. stoletja.

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

značilni za posamezna obdobja, tako da starost posameznih stavb lahko vsaj približno opredelimo že po samem gradbenem materialu, to časovno opredeljevanje pa lahko dopolnimo tudi s podatki katastrskih map.

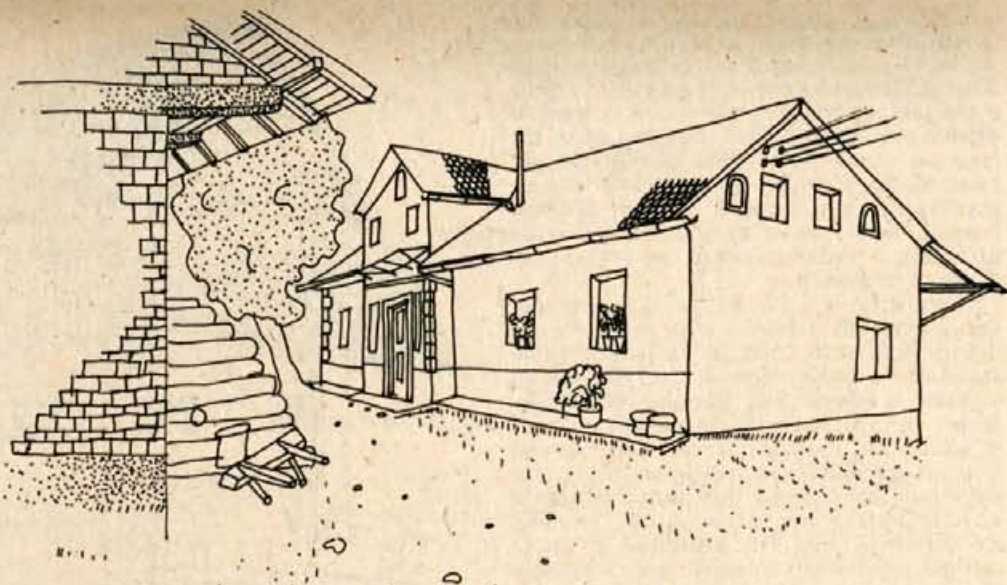
V začetku 19. stoletja so prevladovala lesene stavbe, vendar je število lesenih objektov stalno upadalo, naraščalo pa je število zidanih stavb. Leta 1826 je bilo v vasi Olševke 93 lesenih in 14 zidanih stavb, l. 1974 pa 133 zidanih in 28 lesenih. Pri gradnji zidanih stavb so v prejšnjem stoletju uporabljali predvsem lomljeno kamenje in rečne prodnike ter malto. Uporaba takšnega gradiva sega tudi v prvo desetletje našega stoletja, vendar se od prve svetovne vojne dalje uporablja žgana opeka, v zadnjem času pa še beton in razne vrste betonskih in opečnatih zidakov.

Poleg stavbnega gradiva je zanimiva tudi strešna kritina. Po pripovedovanju so bile stavbe v prejšnjem stoletju krite s slamo (posamezne slamnate strehe so se ohranile še nekaj let po drugi svetovni vojni), medtem ko lesene (škodlaste) kritine v vasi niso uporabljali. Le posamezne kmetije so bile v minulem stoletju krite z opeko (bobrovec), sedaj pa opečnate strehe popolnoma prevladujejo, če k njim prištejemo tudi betonske strešnike in razne vrste salonitnih kritin.

•••

Iz obravnavane razčlenitve razvoja olševske naselbine in kmečkih ter kajžarskih, gostaških in delavskih domov se je izoblikovala naslednja podoba:

Prvotna naselbina z osmimi hubami je stala na terasi že v 12. stoletju (čeprav nekateri znaki kažejo še na starejšo naselbino), naselbina se je razširila verjetno med letoma 1238 in 1458 v okviru mlajše, načrtno kolonizacije, ki je v tistem času zajela celotno slovensko ozemlje. S spojitvijo starejšega in mlajšega dela je nastala osnovna oblika današnje vasi. Tako zasnovano naselje je doživelo obrobne spremembe v času razkroja fevdalne strukture od 15. stoletja dalje, ko se pojavi sloj kajžarjev in gostačev. Z njimi je vaška skupnost postopoma izgubljala enoten in trden kmečki značaj, posebej še v tem stoletju z industrializacijo in novim delavskim prebivalstvom v vasi. Kljub tem zgodnjim družbenim in gospodarskim spremembam je vas Olševke svoj kmečki značaj ohranila, doživlja pa tisto usodo, kot vsaka kmečka naselja v bližini industrijskih središč.¹⁴ Ta podoba – kot že rečeno – ni osamljena, ne za zadnje obdobje, niti za najstarejša. Če se za pri-

Zidana kmečka hiša s »frčado« (današnja hišna št. 42).

merjavo glede naselja ozremo po bližnji okolici, lahko izberemo dva, v strokovni literaturi dobro dokumentirana primera: Senčur¹⁵ in Mengeš¹⁶. Naselja, ki predstavljata danes največja naselja na tem območju, spadata med najstarejše vasi na Kranjski ravnini.¹⁷

Razvoju naselja ustrezajo tudi vrste domov, saj v vasi Olševke ločimo kmečke ter kajžarske, gostaške in delavske domove. Za kmečke domove so značilne pester oblike (dokumentirane od začetka 19. stol. dalje), ki jih današnji domovi ohranjajo. Različno oblikovana stavbna zemljišča omogočajo razgibano razporeditev stavb okoli razsežnega dvorišča, ki skupaj s stanovanjskimi prostori predstavlja osrednji del vsakega kmečkega doma. Na Olševku ločimo kmečke domove v gruči, dvojne in dvojne vzporedne domove, enojne stegnene domove in domove v ključu. Tako raznolike oblike domov v naselju niso značilne samo za vas Olševke, temveč tudi za sosednje vasi.¹⁸

Kajžarski, gostaški in delavski domovi na Olševku so skromnejših oblik in dimenzij, kar je posledica posebnega gospodarskega položaja kajžarjev, gostačev in industrijskih delavcev v kmečkih naseljih. Njihovi domovi so običajno enojnega stegnene tipa, le nekaj domov je sestavljenih iz dveh stavb. Osrednji del teh domov (posebno delavskih) so bivalni prostori, postavitve večjega ali samostojnega gospodarskega poslopja pa zaradi majhnih polj-

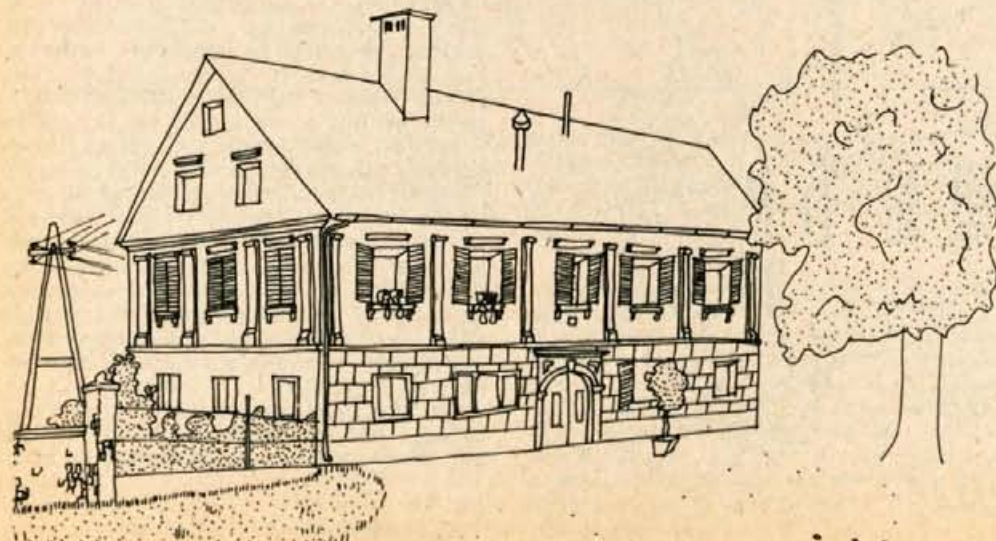
skih obdelovalnih površin ni bila potrebna. V sosednjih vaseh, zlasti v Senčurju, kjer je južni del naselja sestavljen iz kajžarskih, vzhodni pa iz novih delavskih domov, najdemo podobne oblike domov nekmečkega značaja.¹⁹

OPOMBE

1. M. Kos, Starejša naselje na Kranjski ravnini, 900 let Kranja, 1960, 51 ss. – 2. V Arhivu Slovenije v Ljubljani ima franciscejska katastrska mapa št. L-187. – 3. S. Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, 1950, 18 ss. – 4. S. Ilešič, o. c., 36 ss. – 5. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 1, 1970, 191 ss. – 6. P. Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1938, 29. – 7. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V, 1928, št. 488, 490, 698, 699. – 8. P. Blaznik, Obveznosti podložnikov do zemljiških gospodarstev v območju Kranja, 900 let Kranja, 1960, 95, tabela. – 9. F. Kos, Gradivo IV, 1915, št. 335, 336. – 10. M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, 1964. – 11. Protokol franciscejske katastrske mape, 1826; Imenik krajev vojvodine Kranjske, 1874, 32; Obširen imenik krajev na Kranjskem, 1884, 51; Specijalni repertorij krajev na Kranjskem, 1894, 45; Leksikon občin za Kranjsko, 1906, 58; Spezialortrepertorium von Krain, 1919, 41; Krajevni leksikon Dravske banovije, 1937, 251; Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije, 1954, 86; Krajevni leksikon Slovenije, 1961, 165. – 12. Podatki krajevnega urada Senčur. – 13. Reambulantno katastrsko mapo hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani. – 14. V. Kremenšek, Vaščani v obmestju, SE XX, 1968, 46 ss. – 15. M. Fister, Socialna struktura Senčurja v 19. in 20. stoletju in njen odraz v materialni kulturi, Kranjski zbornik, 1970, 288 ss. – 16. M. Jagodic, Narodopisna podoba Mengeš in okolice, 1958. – 17. F. Kos, Gradivo IV, 1915, št. 338, 583 (Mengeš), Gradivo V, 1928, št. 698, 699 (Senčur). – 18. M. Jagodic, o. c., 12 s. – 19. M. Fister, o. c., 292 ss.

Knific Vladimir

Zidana nadstropna kmečka stanovanjska hiša (današnja hišna št. 27), zgrajena leta 1832.

Dan kristalov

1. Jutro:

Izrabljena dolina, razsuta in samotna,
snežno žametna v svojem vrvenju.
V marčni toleranci deževna,
v sanjah preoblikovana. Na voljo
spominu, v plesu pozabe darovana dvomu.
V sobanah evolucije
je skrit namen in odmev
diamantnega obdobja.
Ploščato sonce prižiga jutranje
sveče in na razlistanem gričevju
se služi škrlat. Kristalna kužnost
zvezdne globine. Mesec polzi v prepadno
cev in zrcalni pljusk mesta iz noči
zadoni v polsenčnem dihu prebujanja.

Narezani šumi se penijo v sluhu,
oddaljena rast je neslišna,
pozorna do svetlobe in napetosti,
zastrupljena v svoji hitrosti,
svilena v prehodih in meditacijah,
dasi posthumnih. Plazmogeno
življenje v hladnem znamenju
Luninih črev. Pritlično žensko čustvo
se je končno izmaknilo statiki.
Slednjič smo v razlikovanju
barve od vodnjaka dozdevno
odkrili cvetlični skelet lepote.
Pepel pa se solzi v dimnem obračanju,
v namočeni zemlji. Iznášli
so jo rehabilitirani mrtvorojenci.

To jutro ni večje od drugih.
Jantarni odsvit večnosti se ne zrcali
v njem. Nima gospodarja ali
zavestne dojilje. Nima valov ali
puščavskega peska v svojem drobovju.
Cvetiči mah jezerskega odseva
mu prekriva obrito lobanjo.
Namen življenja namreč ni v
reinkarnaciji, temveč v dihanju
trenutka, sicer bo sobesedje naše zapuščine
kot prah vetra.

Strohneli nasmehi izparevajo iz
zemlje. Rejena beseda izčrpava misel
in sladke kocke svetlobe
se ji zrcalijo na jeziku.

Paleotetida nas je razmejila
ne babilonski stolp in favna
kot temelj človeka
deluje za življenje.
Mah besed prerastel bo moj grob
in smrt bo igrala na orglice dimnikov.
V nenapovedljivo in vrtoglavo
ravnino bom zdrsnil kot stekleni plaz,
kot zvezda lahkonoža, prenapeta
od protuberanc.

Slavko Smolej: Igra meglenih valov, 1936

Bil mi je prijatelj, a zdaj
je mrtev. Iz njegove lobanje sem
pil pogovore. Linijsko vodo družabnosti.
Prenizke teze pozicionizma,
razduševljanje. Vse je v nizkih sferah
le čas je v kockah, v vozlih stenske
propustnosti. Prasketanje vodnih
plamenov, tiktakanje jutranjega
zatočišča. Brez dni in sporočil.

V mesečini nage školjke
zbirajo svetlobo. Preteklost
označeno z bogovi. Hermafrodiziak
je razdeljen v človeku, v pinakoidnem
templju prešuštva. In migotanje
čustev razkužuje pismenost, spremlja
prekupčevalce animalizma. Protipozicijo
razvoja in noč pradavno.
Statično razraščanje ničča, protiporod
grizljaja. Mehki izpljunki zvočil,
zvočni kamni, zvočna sabotaža.

Svetlobni organ sonca je večkrat
mrknil. V nasmehu meridianov
smo spregledali prgišče svinčenih
jagod. Skrivnostno eterično propadanje.
Pesniški muflon v višinah anonimnosti,
osip pesniškega florizma. Poplava
mutacij. Matematične zverinice
premelevajo luč in praznino.
V drevesih črni ogenj zemlje,
sesula se je latotščina mojstrov.
Stopinje narave sproščajo dan.

Kolumb je razdéličil usodno
tezo neznanja in pripravil jamo, v
kateri je prostor za kritično maso.
Razdelil je demone na stare in nove.
Poskušal je s prostorom odmeriti čas,
zastrašiti blagoslov in sanje, limite
onemogočiti, kovino iztrebiti.
Inspirativno smo naskočili,
pristali pred vprašanjem.
Prevreto ozračje oblega kristal.

Prehodno napajališče se razloči
v izobčencih. Mokro kadilo,
strup za blaznost. Čakaj v ognju
na premagance z vedrom prošenj.
Naseljeni nagoni prevečkrat gubijo
meso v kanjonih, z elektrodami vrtnic si
varijo nosnice. Sepečjejo v mavrico,
v razodeto pragozdno reko,
v komorah narečja so lačni in sami.
V ozvezdju pajka je danes nastanek in
zrcalo pokopališča.
Mreža prelestnega znoja. Rose.

Pesnik Marjan Čufar je doma s
Koroška Bele. Gimnazijo je kon-
čal na Jesenicah, zdaj pa se je
odločil za študij umetnostne zgo-
dovine. Pesmi je začel objavljati
v Listih, literarni prilogi jeseni-
škega Železarja, za tisk pa ima
pripravljeno zbirko z naslovom
Jutro vseh.

Majda Kne

moraliteta

če bi peli v dvoje bi bilo morda bolje je rekel eden drugi pa da se na eni steni vidi druga stena in da je to imenitno da je to najbrž ali prav gotovo značilnost vlakov, oni s petjem pa molči molči če jaz delam in je bil hudo in zares jezen, iz kota spet nekdo drugi geografske značilnosti se spreminjajo in je tudi tega grdo pogledal in se niso razumeli zakaj bilo jih je več in vsak je hotel povedati svoje.

na vožnji smo je rekel prvi, obsojeni na skupno bivanje je še rekel prvi zato je treba organizacije, da da rečejo tako je prav pa jih je strah vsakega posebej da se ne bojo nič zmenili.

in se umaknejo vase in gledajo drevesa ob poti in hiše in take reči in to je edino prav kakor pozneje ugotovijo začuden in zadovoljni.

Janko Branc: Ob mostu, 1936

solze s tvojega temena
počasi
polzijo
brišejo rumene rože primožke
(nedokončana slika)

(nadaljujem ono prejšnje
o reklamni izdaji
ilustrirane revije)

- I. tovariš
ali je ta kamnina bivša školjka
ali se je čisto slučajno pojavila
v taki obliki
- II. ali dve muhi delata večji hrup
kot dvakrat po ena
- III. ali je pametno
da hodiš v naravo
vedno po isti poti

institucije priporočajo sicer tudi
vprašanja v drugačni obliki
vendar 36 slik v sobi
to je preveč

(načrti za prihodnost so veliki
in so sami zase zaključeno opravilo
vprašanja o uporabnosti vsega v dosegu
roke
ludi niso več najvažnejša)
- IV. Tudi kar se je dalo razumeti
so bile same predpustne norčije
(tudi kar se ni dalo razumeti
so bile same predpustne norčije)
- V. glas vpijočega v puščavi
veter odnese mimo edinega beduina
- VI. nova vinska bratovščina
- VII. atavizmi
- VIII. nenavadna izjava o prisotnosti školjk:
moj gospod kakšno jutro ko zvezde padajo

ljubiti se

1. kadar pa poimenujem
sebe
s temi nemogoče
lepimi besedami,
so pesmi
samo iskrice.
2. vse zagrebena
v zemlji
in pepelu
in v glavi,
na dnu,
je na voljo,
je lépo,
s kakšnimi
čudovitostmi,
enkrat na tisoč
dni.
3. jutri se vračaš,
ves na mestu,
zavedaš se vseh
napak v
govorjenju,
zadovoljen.

igre

1. razstava obrazov,
zgovorni obrazi,
pisano plešejo,
kakor si jih
želim.
2. same čedne meglice,
bolj daleč,
bolj lepe,
bolj blizu,
bolj jih morim,
s pravimi novimi
nižji,
bolj jih neusmiljeno
streljam,
premišljeno,
zbrano,
3. da se potem obnašajo
usaka na svoj
način.
4. še potem
je igra,
ko si jih čaram,
po svoji podobi.

beseda, ki se ponovi.

1. naj dolgo živi,
naj se pojavita dve sliki,
dve sliki,
en relief.
2. še pogovorijo naj se,
o strahu,
o uri in dnevu
in o poti,
predvsem o hoji.
3. ponekje se nobena beseda
ne ponovi,
kjer pa se,
se že ima za kaj,
taka beseda.
4. ponovijo se večerne
besede,
ta soba je čisto pripravljena
zanje,
pa vendar
se bo zgodilo
kdovekaj.
5. enkrat.

dogodek,
da je gospod fin
in da se zberemo
pred vrati

1. povezovanje lastnosti,
prenašanje lastnosti,
prestavljanje oseb.
2. to žensko,
posebno pobudo meditiranju,
vzamem na pot
po domovini.
postaja
vsakokratno oprijemljivo
reagiranje.
3. gospod je na cesti,
civiliziran,
sam sebi dovolj,
ampak jaz počasi
izbrišem
te poti.
4. poti so po naravi
komunikativne.
5. poti tudi so,
larpurlartistične.
kakorkoli se že obnašajo
v trajanju,
zgodovina jih razlušči
v pomen,
so predmet v instrumentalu,
so po svoji volji.
6. manifest ni
verbalizacija dejavnosti,
je načrt,
ponaredba za naprej,
načrt ni, načrt je,
kar je. kar je.

7. res,
zbrati bi se morali,
poosebitev kakšne dispozicije,
in izreči spet
kaj.

posvetim,
ker je zadnje
v vrsti časa.

1. roka ne vzame
roke,
pokaže dim,
se smehlja
iz slike.
2. te tekoče oblike,
izrazi iz slike
imajo prav takšno
voljo,
a voljo do igre,
ki ima potem možnosti.
3. trditve v krščanskem,
civiliziranem prostoru
so začetna muzika
teh možnosti,
ljubi glasovi na poti
so spodbuda
za odmišljanje,
doseči srečanje
more biti kot ljudsko število,
iz katerega kaj sledi,
iz katerega moreš sklepati.
4. nazadnje pa
je parabola o tistih,
ki puščajo mostove cele,
a pridobijo prijaznost.

K PESNENJU KI NA SLIKI

Že sam naslov pesniške zbirke KI NA SLIKI Majde Kne (zbirka je v pripravi za tisk) nam ponuja neko razvidno označitev svoje zvrsti: »pesem hoče biti« slika. Razlaga se zdi kar se da samovoljna. Dobro bi bilo dodati: hoče biti slika iz besed. Da ne bi zapadali v skušnjava in iskali potem tisto, kar ni in kar nima namena biti dokler je zgolj v svoji snovni pojavnosti. Zanesljivo je, kako za pesnenje v tem primeru ne zadošča zgolj to, da bi pesmi bile, namreč da bi bilo še toliko in toliko takšnega pisanja, ki ga bomo nedvomno priznavali za pesmi.

Poezija se noče reproducirati iz že znanih svojelastnih dejstev. To je gotovo možna trditve za zdajšnji trenutek pesnenja Majde Kne. Toliko je ta poezija »sveto-stna«, tako konkretna tako tudi iracionalna, svetovna in absolutna, da izrabi sleherno svojo priljubljenost za to, da bi se pojavila na način, ki ne bi bil samo ponovitev že znanega. Toliko je povsem možnih nemožnosti, ki se s svojo realizacijo lahko enakopravno postavijo v skupno vrsto z že dognanim in usvojenim. Tako v nenehnem kopičenju pre-izvodnje sveta (poezije), tako v pre-izvajanju novih kvalit (poezije).

Še bližje je poezija svoji »drugačni« in »novi« resničnosti, kadar se povsem odreče že preizkušenim in znanim metodam pesnenja. Kadar po drugi strani kot potrošniki prav zdvomimo v smiselnost preizvajanja takšnega »novega«. In nam je skorajda jasno, kako to »novo« pravzaprav »ni« (tisto pravo, kar so nas nekoč učili). In tudi ne more biti kaj drugega kakor trpki ekshibicionizem spričo tega, da je »staro« zadosti dobro in sploh zadoščujoče. Saj lahko rabi najbolj aktualnim in vzvišenim namenom.

Kolikor tudi sami nismo naravnani k odprtosti za nove vrednote, ki v projekciji »strajnih vrednot« zvečine predstavljajo ne-vrednote, si moramo kar hitro priznati, da smo bili prevarani in ogoljufani; z našo vednostjo o pesnenju nekaj ni več v redu. Znašli smo se na bregovih »neke« resničnosti, ki se zdi, da je bila preveč hotena in je torej narejena. Zanesljivo pa je, da je iskreno igrana in jo moramo priznati za pošteno igro. To lahko tudi podre vse naše dvome, če se igre rade volje udeležujemo. Ali zato, ker smo k njej očitno prijazno povabljeni? In se ni, ali se še ni izkazala nobena nova grožnja v tem vabilu?

V zvezi s tem se nam ob branju Majdinih pesmi odkriva tudi spoznanje, da se nas to »drugačno« in to »novo« dosti bolj tiče. Je tako rekoč dosti bolj »živo« naše. Četudi ni, ali se ni nobena duhovna zakladnica. Tudi ne predstavlja kult(ur)nega besedila, s kakršnim bi lahko zvaljali kult(ur)ne podanike h kakšni praznično manekenski pobožnosti prav takšnih prirediteljev.

Publika Majde Kne je tudi »drugačna« in tudi »nova«. Naš čas se spreminja v tem dopolnjevanju. S tem pa se spreminjajo tudi naši pogledi na že »znane« pojave in stvari. Imena stvari (poezija, ali kar že hoče biti) pomenjajo na nov način. A je tudi tako, da se pomeni (besede) povsem ločujejo od svojih »stvarnih« predložkov. Za igro in za njene namene. Mogoče je reči – tako kot v pesmi Igra: »da se potem obnašajo vsaka na svoj način«. Četudi v nič kaj posebno svečani, ali pa – če nam je prav – ravno v vsakem primeru pa prijazni igri.

Franci Zagoričnik

Slavko Smolej: Stare strehe

Žrtve

Vladimir Kavčič

Ura na dolenjevaškem zvoniku je že dvakrat odbila po četrto, odkar so se bili priplazili h kozolcu na robu vasi. Za njihovimi hrbti je zasneženo Blatno polje tonilo v podnožje Žirovskega vrha. Nebo je bilo napol oblačno, le tu in tam se je bleščala samotna zvezda, vendar so se tu počutili popolnoma varne. Četudi se nad poljem ne bi bila razpredla sivina, so jih pred tujimi pogledi varovale bele halje, ki jim jih je bil Grom priskrbel prav za ta namen.

Sinočnji poskus, da bi vdrl v Dolenjo vas, se jim ni bil posrečil. Polnoč je bila že mimo, ko so se bili približali prvim hišam na nasprotni strani. Kmalu po deseti, ko so bili še visoko na pobočju, so Nemci začeli preizkušati žaromete. Zagorela sta najprej dva, potem še eden. Dolgi prameni zgoščene svetlobe so najprej oplazili bregove nad vasjo, potem pa so se zajedli v nebo, se ti-paje prebijali skozi meglo, potlej pa nenedoma ugasnili. Čez nekaj minut so se vžgali znova. Tedaj jih je od hiš ločil le še streljaj, a se kljub temu niso mogli odločiti, da bi šli naprej. Napenjali so oči in ušesa, da bi ugotovili, kaj se dogaja v vasi. V njej je bilo čuti nemir, nerazločni glasovi so se spočunjali zdaj na tej, zdaj na oni strani, a ni bilo mogoče ugotoviti, iz česa izvirajo. Potem so se oglasili še psi. Trije ali štirje so nepretrgoma bevskali celo uro in še dlje. Domnevali so, da po vasi krožijo patrolje ali pa se Nemci odpravljajo na pohod. To seveda v popolni temi... Gromov ukaz pa je bil jasen: Izdajalce in osumljence položiti brez hrupa. Odpeljati jih na varno, zagotoviti, da bodo Nemci zanje zvedeli šele jutraj. Če bi se pokazalo, da to ni mogoče, je treba akcijo ponoviti prihodnji večer. Peter, ki je bil zanj osebno odgovoren, se je odločil za slednje. Dan so prebili v samotni grapi Žirovskega vrha, v zapuščenem bunkerju, daleč od ljudi. Čeprav je bilo zunaj razmeroma toplo in so se debla smrek, s katerih se je usipal sneg, bleščala v mokroti, so pošteno prezebali. Peter ni dovolil zakuriti ognja, hrana pa, ki so jo imeli s seboj, je bila pičila. Zato so nestrno pričakovali večera, skrivališče pa so zapustili že v mraku. Peter je sodil, da bo najboljša, če se v vas priplazijo v zgodnji večerni uri, pred policijsko in preden se ljudje odpravijo počivat. Filip in Jožko pa sta se s tem predlogom strinjala brez pomisleka. A čeprav so bili ves načrt podrobno obdelali že z Gromom, preden so se ločili, se je Petru zdelo, da se ne more povsem zanesti nanju. Za spremljevalca ju je sicer izbral sam, saj druge možnosti niti ni bilo. Od vseh vosovcev, ki so delali pod Gromovim vodstvom, sta bila še najboljša. Oba sta dobro poznala Dolenjo vas. Zlasti Jožko je vedel za vsako stezico, poznal je staro in mlado, vsaka pomota glede oseb je bila pri njem izključena.

Kljub temu pa je Petra marsikaj motilo. Ne Filip ne Jožko nista dobro vedela, za kaj gre. O nameravani akciji se je bil Grom dogovoril z Dolinarjem, in ko so se pred dvema dnevoma sešli vrh Oselice, so bili že

vsi zavezani z obljubo molčečnosti. Grom in Dolinar sta odšla na svojo stran, oni trije spet na svojo. Hodili so le ponoči, da jih ni mogel nihče videti. Ko sta Peter in Grom odhajala iz Cerknega, je na Primorskem divjala ofenziva. Poročila, ki so prihajala iz različnih krajev, so si bila edina v tem, da je sovražnik zbral velike sile in da obramba svobodnega ozemlja ne bo mogla dolgo vzdržati. Upravičeno so pričakovali, da bodo Nemci napadali tudi iz Poljanske doline in tako strnili krog okrog svobodnega ozemlja.

Jožko in Filip pa tudi nista mogla vedeti za vse tiste nadrobnosti, zaradi katerih je vodstvo obveščevalne službe sklenilo odločno stopiti na prste izdajalcev in udariti po belih povsod tam, kjer se niso še toliko okrepili, da bi lahko ustanovili svojo postojanko. Eno od takšnih gnezd je bila Dolenja vas, kjer so se že od jeseni sem shajali nekateri sumljivi tipi, ki so se udingjali Nemcem, pričakovali pa je bilo, da bodo prej ali slej imeli svojo postojanko.

Seveda pa Jožko in Filip nista mogla slutiti, kaj je bil medtem doživel on sam in kakšnega pomena je zanj ta akcija. Ob nemškem vdoru v Cerkno, ko je tako rekoč

njemu pred očmi padlo nekaj desetih partizanov in so komaj lučaj stran od njega zaklali partizanko Bredo, se ga je bilo spet polastilo malodušje. Ko je na samotni kmetiji nad Laznami čakal novic iz doline, je v mislih še enkrat prehodil svojo partizansko pot. Spominjal se je časov, ko so bila njegovo edino vodilo dejanja, časov, ko je natanko vedel, kaj mora storiti, in ni bilo v njem nobenih pomislekov. Sčasoma pa se je ovedel, da so vsi, s katerimi je prihajal v stik, z njim nezadovoljni. Sprva mu je to bilo le malo mar, potem pa je spoznal, da mu samemu ni obstanka in da se mora podrediti vsem, ki imajo kaj besede, ker se sicer lahko odločijo, da ga spravijo s poti. Če je razmišljal o sebi, mu je življenje bilo malo mar. Kadar pa se je znašel v resnični nevarnosti, je storil vse, da se je rešil. Tako si je podaljševal življenje, ne da bi bil vedel, kaj naj z njim stori. Ko je prišel v hosto Jožko, se je bil že skoraj prepričal, da mora skrbeti zanj. Neizkušen, kot je bil videti, bi bil kmalu žrtev spletk, ki jih je v Loki kovala Adela, ali pa si je zamišljal, da ga bodo ubili Nemci. Kot že tolike prej in pozneje. Toda Jožko je znal varovati svojo kožo, izmikal se je njegovemu nadzorstvu in vplivu. Izkazalo se je celo, da je raje s tujimi ljudmi kot z njim. Morda mu je bilo celo všeč, da so ju ločili. Ko sta se vrh Oselice spet srečala, niti z očesom ni trenil. Kljub temu pa se je zanesel nanj. Prepričan je namreč bil, da ga v odločilnem trenutku ne ni bilo nobenega dvoma. Naj jim akcija uspe ali naj se jim izjalovi, odgovornost za vse je Grom naprtil njemu.

Tega se je bal in si želel hkrati. Odkar so pred njegovimi očmi ubili partizanko Bredo, ga je preganjal občutek krivde. Zavedal se je, da bi bil moral nekaj storiti zanj, čeprav za ceno lastnega življenja. Tega pa ni storil in na dnu njegove zavesti je raslo prepričanje, da bodo to tudi odkrili. Pravzaprav je bil že tedaj začuden nad svojo preračunljivostjo. Strah, ki se mu je bil zalezal v kosti, mu je prišepetaval, da bo pustil na cedilu, kot bi ga morda Filip. To pa je bila tudi ena od redkih priložnosti, ko je Filipu lahko poveljeval. Kajti o tem

Slavko Smolej: Po končanem boju, 1945

Slavko Smolej: Grobovi talcev

mora misliti nase, da mora ostati živ. Kajti odkar je vedel, da se mu je Tina odrekla, je vse bolj pogosto mislil nanjo. Občutek, ki se je ugnedil v njem, je bil še najbolj podoben pričakovanju. Čutil je potrebo, da bi jo spet videl in da bi nekaj storil zanjo. Če je bilo mogoče, je spraševal obveščevalce, kje je Lončarjev bataljon, od daleč je spremljal vsak njegov premik. Hvalil je Lončarja in ves štab, zlasti pred brigadnim obveščevalcem se je prizadeval, da bi iz njega kaj izlekel. In prvič, odkar je poznal Tino, se je zavedel, da mu je potrebna, da brez nje vse to, kar počenja, ne bi imelo nobenega pomena. Tekmeča, o katerem mu je pripovedoval Lončar, se ni več bal, obsedla pa ga je želja, da bi ji dokazal, da je boljši od njega. Pogumnejši, odločnejši. In iskal je priložnost, da bi ji to povedal. Mimogrede in nevsiljivo. Če je njegova dejanja občudovala v preteklosti, jih mora tudi zdaj. Je mar storil manj kot namestnik? Zvedeti mora, kako je bilo na Blegošu, kjer bi bili lahko po Bradačevi zaslugi skoraj vsi padli, zvedeti mora, v kakšnih kočljivih okoliščinah je že bil in kako se je vedno znašel.

Zato je nalogi, ki je bila pred njim, pripisoval še večji pomen. Če ga je Grom poslal v Dolenjo vas le zato, da bi preizkusil njegov pogum, mora dokazati, da je zmogel več kot drugi. Zato mu Jožko in Filip, za katera je to le akcija kot vsaka druga, ne moreta dosti pomagati. Popoldne, ko so še poležavali v bunkerju in jim mraz ni dal spat, jima je sicer povedal, da je njihov vpad v Dolenjo vas le eden od številnih ukrepov, ki so se jih lotili obveščevalci, da bi presekali niti, ki od sovražnika vodijo na osvobodilno ozemlje in v sleherni partizanski enoto. Toda o tistem, kar mu je bil zaupal Grom o nekaterih Dolenjevaščanih, je moral molčati. Poleg znanih nasprotnikov osvobodilnega gibanja so bili tu še nekateri, ki na prvi pogled niso bili videti nevarni. Toda bili so osumljeni, da sodelujejo z okupatorjem.

Zdaj ko se je treba odločiti, kdo bo šel v vas, pa je bil v sebi razdvojen. Vedel je, da se spušča v nevarnost, ki ga lahko velja gla-

vo, zavedal pa se je tudi, da bo vse opravljeno najbolje, če bo storil sam.

V temnem zavetju kozolca so čakali že več kot pol ure in prisluškovali v vas. Zupnišče, v katerem je bila najbližja nemška postojanka, ni bilo oddaljeno več kot sto petdeset metrov, vendar je bilo toliko odmaknjeno in višje, da jih od tam niso mogli videti. Četudi so imeli opazovalnico v cerkvenem zvoniku, njihov razgled ni segel na Blatno polje.

Grom, ki je po nemškem napadu na Cerkno še nekajkrat zasliševal Cirila, je bil prepričan, da je treba med nemške podrepanike v Dolenji vasi pristeti tudi upokojenega financarja Prusa. Menda je pošiljal v Loko nekakšna pisma, za katera ni bilo mogoče zvedeti, kaj pomenijo. Nekje pod Blegošem je imel tudi nečakinjo, ki ga je pogosto obiskovala v Dolenji vasi. Po vsakem njenem obisku pa so Nemci napadli partizane kje v bližini njenega doma. Skratka, zveza med njenimi potmi v Dolenjo vas in nemškimi vpadi je bila očitna... Še bolj pomembno pa je bilo nekaj drugega. Po vsem, kar je bil njemu in Dolinarju sporočil Kolarjev, je bela posadka v Dolenji vasi še obstajala. Grom pa je bil drugačnega mnenja, ki ga je Cirilova izpoved še podprla. Po njegovem so vsi tisti domačini, ki so se zatekli pod nemško varstvo v Dolenjo vas, postali nekakšni nemški vojaki. Stanovali so skupaj z Nemci, nosili so enako obleko, bili so del nemške posadke. Ugotoviti je bilo treba, kaj je resnica. Kolarjev je sicer marsikaj vedel, saj je njegov brat Mirko bil med prvimi, ki so poskušali ustanoviti belo gardo v Dolenji vasi. A tudi ni bilo nemogoče, da se je zmotil. Stvari so bile preveč zapletene, do kraja jih ni razumel niti Peter sam. Zato se mu je tudi naročilo, da morajo Rojca in Prusa privedi živega, zdelo razumljivo. Šele onadva bosta razjasnila, kaj se v resnici dogaja.

— Vidva počakajta tukaj, se je nazadnje le odločil. — Najprej bom privedel Prusa, potem se bom vrnil po Rojca.

— Ali ne bi bilo boljše, da ju primemo hkrati? je zašepetal Filip, toda njegov glas

se Petru ni zdel prepričljiv. Filipu ni bilo do tega, da bi se spuščal v nevarnost, če ni potrebno.

— Rad bi videl katerega izmed sosedov, se je ponudil Jožko, vendar je Peter le zmignil z rameni. Vzrok se mu je zdel otročji. A takoj zatem ga je Jožko že presenetil s svojo pripombo: — Streljati te bodo izdali. Četudi se boš srečno izvlekel iz vasi, vrtni se ne boš več mogel.

— Streljal ne bom, zapomnita si to. Če se ne vrnem, vesta, kaj morata storiti. Brez Rojca in Prusa ne smeta nazaj.

Še preden so se prve vaške hiše toliko približale, da je mogel razločiti posameznosti na njihovih zidovih, so okrog njega na snegu nastale temne lise in pod čevlji mu je začelo hresteti. S travnika, ki je bil posut s pepelom in senenim zdrobom, se je moral umakniti na njivo, kjer je pod čevlji kljub snegu čutil brazde. A steze, po kateri so pred vojno hodili v Sestransko vas in na katero je računal, ker na njej ne bi pustil nobenega sledu, ni našel. S tem je bil njegov načrt že napol spodkopan. Namesto da bi bil zbran, da bi znova pretehtal vse možnosti, mu je možgane povsem preplaval občutek, da je strahopetec in naloge ne bo opravil. Začenjal se je bati zase. A ne samo zase, še bolj se je bal za Tino. Če je kje v daljavi zalajala strojnica, je najprej pomislil, da je padel v zasedo Lončarjev bataljon. Spominjal se je, da mu je nekaj podobnega nekoč pripovedovala Tina. Bedela je vse noči in prisluškovala. Ob vsakem poku se je zdrznila, da je zadelo njega. Takrat se mu je zdela smešna, zdaj pa se je isti strah začel polasčati njega. Vendar je bila v njem začela rasti tudi kljubovalnost. Vse, kar je čutil, je bila njegova pravica. Nihče ni poklican, da bi se vmešaval v njegovo življenje. Vsaj v tisto ne, kar je nosil skrito globoko v sebi. Da bi to ohranil nedotaknjeno, se je na videz še bolj podrejal vsem, ki so mu ukazovali. Želel si je pridobiti zaupanje svojih predstojnikov, saj je to bil edini porok, da se mu bo izpolnila skrita želja, da bo lahko videl Tino in nazadnje tudi že kaj storil zanjo. Ko bi bil preteklo zimo ostal z vodom, bi bil poleti napredoval že v četrtega komandirja in jeseni, ko je prišlo v hosto toliko novincev, že v bataljonskega. Potem bi s Tino lahko bila skupaj. Imel bi jo v štabu. Nič drugega. Njegova roka bi nevidno bedela nad njo in nihče mu ne bi mogel očitati, da dela razlike ali da si prisvaja več pravic, kot bi si jih smel. Za to pa je bilo že prepozno. Zamudil je priložnost, ker se je otepal odgovornosti. Drugi so šli naprej. Celo Slak je postal vodni komandir, če ne kar četni. Višji položaj daje večjo moč. Lončarju, ki je komandant bataljona, se ni treba ozirati ne na Groma ne na Dolinarja. Za takšne, kot sta Filip in Jožko, se sploh ne zmeni. Odgovoren je komandant brigade in divizije, a ta dva vidi le poredkoma... Pravzaprav se je šele zdaj zavedel, kako visoko se je povzpел Lončar. Dosegel je tisto, česar on ne bo nikoli.

Medtem se je že približal hišam. S Kolenčevega dvorišča se je razlegalo otroško vpitje. Očitno je bilo, da se tam lovijo. V Blažicovem hlevu je zamukala živina. Spuščali so jo h koritu za napajanje. Za Kolenčevo drvarnico je obstal in počakal, da so otroke poklicali v hišo. Glasovi navadnega vaškega večera so pojenjavali, umikali so se za zidove. Cesta je bila prazna, a spluzena. Preden je stopil nanjo, se je razgledal na obe strani. Hiše so bile tu skoraj stisnjene druga k drugi kakor v mestu. Okna so bila povsod zamračena, le tu in tam so reže svetlobe izdajale navzočnost ljudi.

Odlomek iz tretjega dela romana Žrtve, trilogije, ki je izšla leta 1970 pri založbi Obzorja v Mariboru

Popoldan s pokrajino

Mami v spomin

Zadnji avgustovski teden je bil vroč, naphan s srbečo svetlobo, ki je zorela nad pokrajino, nad pokošenimi travniki pod vasjo, nad njivami onstran na gosto postavljenih kozolcev. Po poteh je ležal težak prah in se dvigal za slehernno stopinjo.

Vaški potok se je komaj še pretakal pod mostom in bolj molčal v temnih tolmunih pod vrbami. Tja so na večer pastirji prignali živino, da je ni bilo treba napajati doma, ko je v vodnjakih primanjkovalo vode. Marsikateri vaščan je bil že dober teden prisiljen voziti vodo v sodu za domačo rabo, kajti vodnjaki, ki niso presegali desetmetrske globine, so usahnili. S pitno vodo so se oskrbovali pri najglobljem vodnjaku na Suholu. Meril je čez dvajset metrov, imel najokusnejšo vodo in tudi najstarejši Suholci niso pomnili, da bi kdaj usahnili. Vodnjak je bil sicer bolj na južnem koncu zaselka, a so se vaščani radi, posebno, kadar so s trebušastimi lončenimi vrči odhajali na njive, ustavljali prav tu, napolnili posode in si pogasili žejo. Saj je bilo tudi imenitno zavrteti veliko leseno kolo pod mahom poraslo streho in spuščati težko okovano leseno vedro na vitlu tja dol v hlad, kjer je v nedoločljivi razdalji temno pobliskavala gladina vode, ki so jo napajali nevidni talni studenci prodnatih plasti drnovskega polja.

Ljudje so tiste dni hodili po opravkih na vse strani. Nekateri so še pospravljali otavo v Črkavah, na Boštinci in v Senožetih, kakšen je imel še nepokošen travnik trdine v Trnovcih, v Rogovili ali na Tratinah, kjer je bilo po navadi preveč močvirno za košnjo, letos pa je bila travna ruša dovolj trdna, da je zdržala konjsko in volovsko stopinjo. Mrva s teh leg. ni bila prida, toda ob sušnih letinah, ko je bila rast povsod pičila, tudi ta pridelek ni bil nepomemben.

Nekateri so se vrgli na steljo. Stari Kodre je bil najvztrajnejši. Dolge dneve je prebil v svojem prostranem borovčevem gozdu pod Romašijo in s kratko koso obil mahovita tla, da so se za njim kazale široke pasaste zaplate sušičega mahu, resja in rosule.

Največ dela pa je bilo zdaj na polju. Ob takšni suši je začel usihati tudi krompir in zato so tisti, ki so ga imeli večje njive, hiteli. Vozovi so ropotali po poljskih poteh, konji so premočeni prhali po razorih gor in dol, voli pa cedili svojo vozlasto slino in se v najhujši vročini prepogosto ustavljali. Pod večer se je okrog hiš naselil vonj po dimu, zakaj na mnogih krajih so sežigali odvečen plevel in dim se je bohotno dvigal nad brazde, počasi prekril vse Dovje njive, sinje bela koprena pa je nazadnje dosegla vaške strehe, toda zjutraj je obzorje spet sijalo v oranžni sinjini.

Na Adamovčevem dvorišču je bilo po opoldanskih opravkih vse živo. Teta Neža je pravkar prišla iz hleva z železnim škafo, za napajanje živine, starejša hči in mlajša sinova so se odpravljali v Rogovilo preobrniti trdino. Dekle si je zadelo na rame velike senene vile, bratca pa sta vzela vsak svoje grablje. Bosonogi so odpotali po stezi proti mostu. Vrnili se bodo šele zvečer, ko bodo spravili seno v kupe.

Oče je medtem vlekel srednji voz iz šupe. Pomagal mu je trinajstletni Ciril. Uravnala sta hrbtišči, dodala končnici in daljšo verigo, dvignila na zadnji del voza plug, ki mu je bil oče sam napravil lesen gredelj, lemež s paličastimi podaljški za oranje krompirja pa je pripeljal iz Kamnika, prek hrbtišča naravnala veliko brano, plužna kola pa je Ciril pripeljal za soro. Ostali

otroci so prinesli košare in cambahe ter se zložno posedli po vozu. Francišek je še utegnil skočiti pod hruško, kjer so že ležali prvi sicer še drobni, a zato nič manj slastni sadeži. Ko se je v teku vrnil, sta oče in Ciril že komatala vsak svojega konja. Podkve so zatopotale po betonskih tleh in po predarju, konja sta drug za drugim stopala proti vozu. Oče jima je še enkrat ponudil škafo vode, potem pa sta s sinom zapregla. Ciril je spel križne vajeti, vzel bič in se usedel tik ob prvi levi ročici, počakal, da je prisedel oče, pogledal, če je na vozu tudi triletna Anča, in pognal, čeprav mame še ni bilo iz kuhinje. Prišla bo malo kasneje, stara mati in teta pa Neža pa bosta kot vedno tudi to popoldne pleli repo na njivi nad Letnarjevim kozolcem.

Konja sta sunkoma potegnili, da so se otroci prestrašeni poprijeli opor. Pod kolesi je zaškripalo, zacigljale so plužne verige, zganil se je plug, a že v naslednjih trenutkih, ko je voz z dvorišča zapeljal na vaško cesto, se je celota ujela v enakomernost nihanja konjskih korakov.

Na levi strani je vzdolžno stala Marnova domačija, zraven nje Letnarjeva, nekdanja mogočna gruntarska hiša, zdaj zapuščenca, saj je trava prerasla vse dvorišče in segla prav do velikih obokanih vhodnih vrat s starinskim tolkalom, medtem ko so vzdolžni, lepo rezljani balkoni še vedno mogočno gledali na vas, samo da so bili zdaj prazni, brez rož, brez domačih deklet. Edini, ki je lahko pričal o preteklih desetletjih, je bil stari Joža, a je zdaj živel kar v Letnarjevi bajti, kamor se je bil zatekel po ponesrečenem življenju v Ameriki.

Kolehova bajta je bila zadnja na tem koncu vasi, poslej so se namreč vrstili kozolci, samo ob križišču, kjer se pot odcepi proti Slevcu in razpadajočemu Letnarjevemu mlinu, je stalo Povodnikovo znamenje, potem pa se je odprlo polje.

Ciril je zavil na drugi kolovoz. Kolesa so se utišala, ko so stekla po travnatih kolesnicah, in voz ni več potresaval. A ta konec poti je bil kratek. Brž so bili pri njivi, ki se je od ozar precej na široko raztezala prav do mengeške ceste. Pred leti je bila

njiva še polovico ožja, toda, ko so tuji lastniki začeli razprodajati Letnarjeve njive, je oče kupil tole na Groblji, ker se je držala njihove.

Na ozarrah je Ciril potegnil za vajeti in zavpil e-e-g-a-a-a. Rjavca sta se ustavila, a precej z gobcema segla v travo. Francišek je stopil prednju, da ne bi silila v Aleševo proso, Ciril pa je pomagal očetu pri razkladanju pluga, odtvezil plužna kola, potem pa odpregel konja, ju z vajenim prijemom počasi ritenski zrinil pred plug, vpel kavljaste nastavke v prečnik in poprijel za vajeti.

Obema je bilo nekam slovesno pri srcu, prvič bosta namreč orala s posebnim drevesom, ki bo vse drugače razgrnil krompir po razoru kot stari leseni dvojniki. Pred njima se je v soncu kopala njiva, suha, temno rjava krompirjeva stebela so se privijala k tlom, med njimi pa se je tu in tam dvigal prezorel osat in pokončna loboda. Vzdolžno so se videli krajčki in razori, ki so se v rahlem zavoju končali na mali vzpetini ob cesti.

Orača sta zastavila prvi krajček. Konja sta potegnili, oče je krčevito držal ročici in lovil smer, a po nekaj korakih velel ustaviti. Lemež je rezal pregloboko, tako da so krompirji ostali preveč zadelani s prstjo. Oče je prepel verigo za dva členka in spet poskusil. Kazalo je, da je globina zdaj prava. Krompirji so se gosteje vrstili na sipasti prsti, bili so čisti in niso delali posebnih težav pri pobiranju. Lemež je sem in tja zaškrtal po kamenju, da je drevo poskočilo, a je oče v naslednjem trenutku že ujel pravo smer, morala pa sta ustaviti, če se je pred črtalom le nabralo preveč plevela. Z otko je razrinil nadrgučeno gmoto, da je ostala ob strani, pridvignil plug, naravnal gredelj in konja sta spet potegnili.

Še preden sta na onem koncu obrnila, je prišla mama. V pisanem cekarju je prinesla malico, v lončenem vrču vodo in oboje postavila v senco za voz. Otroci, ki so gledali za plugom, so zdaj pograbil vsak svojo posodo in se z mamo razvrstili vzdolž njive. Mala dva sta imela skupno košaro in še to bolj zaradi drugih. Mati si je vzela najdaljši del, da bi otroci vendarle zmogli ostalo razdaljo. Z obema rokama je brodira po sipki, peščenasti prsti in iskala gomolje, ki so ležali na obeh straneh razora ali pa se prikriji pod površje. Ruta ji je silila na obraz, tudi temno rjavi kodrasti lasje so se lepili na znojno čelo, zato je kdaj pa kdaj

Janko Branc: Kadeče se njive

Janko Branc: Pri potoku

potegnila z laktom proti temenu. Bosa stopala so se premikala, kot so se premikale roke pred njimi, neenakomerno, a brez prestanka.

Ne samo mati, vsi so vedeli in čutili, da opravljajo nekaj velikega. Krompir je bil njihov glavni pridelek in v njem so bile skrite stotere želje, odplačilo dolga za njivo, obleke za šolarje, obutev, davki. Zato je sleherni hitel, da je bila košara čimprej polna in da jo je čimprej zanesel na določeno mesto, kjer je nasipaval svoj kup. Vmes niso dosti govorili, le če je kdo izmed otrok našel kakšen poseben primerik nenavadno raščene krompirja, so zavreščali kot ob kakem neznanskem odkritju.

Gust je prišel šele kasneje. Prikolesaril je bil iz Ljubljane, kamor je šel pogledat zastran študija. Zdaj je hitel ves pokončen in lahkoten mimo kozolcev med njive. In že se je pred njim odprla vsa domača pokrajina, obsijana s soncem tja do zadnjih obronkov kamniških planin z Brano in Planjavo, Ojstrico in Veliko planino v ozadju. Bolj na desno sta se pod Krvavcem belili drobni lisi Senturske gore in Ambroža, a čisto spodaj se je nad vsem še videla Komenda s stoletnima lipama. Malokdaj je videl domačo deželo tako pred seboj. Mogoče je zdaj, ko je že odločeno, da ne bo ostal doma, ker je že vse predaleč v šolah, še bolj občutil, kako zapušča svoj svet in odhaja v tujega.

Doma je vse tako preprosto: vsi vedo, kaj morajo delati, vsi na vasi se poznajo med seboj, vsi o vsakem vse vedo, nobenih neznank nikjer, in hiša, v kateri prebivaš, ti je dom, poznan ti je svet, po katerem hodiš, navade teh krajev urejajo ponašanje ljudi. A tuji kraji? Najbrž mu vsi zavidajo njegove šole, in je res veliko, če kdo iz tako neznanega zaselka pride v svet, na visoko šolo, a kakšno pot moraš pri tem prehoditi, ne morejo slutiti. Koliko mučnih zadreg, koliko malih ponižanj, koliko dela, da se prebiješ do uspehov, da premagaš neprijazno okolico mestnežev, a tuje prebivališče ne more biti nikoli domača hiša.

S steze je zavil na domače ozare. Gledal je dolge rjave črte, ki so se zdaj že čez dobro polovico njive risale tja do bele ceste sredi ravnega polja. Videl je drobno maminno postavo, ki se je neutrudno sklanjala nad košaro in se komaj za spoznanje premikala po razoru. Čudno ga je stisnilo v prsih, obšlo ga je nekaj kakor krivda, a ničesar ni mogel spremeniti, z ničemer materi odvzeti vsega tega, kar ji je naložilo življe-

nje. Tolažil se je z mislijo, da ji bo mogoče pomagal kdaj kasneje, a mu misel ni pregnala tegobe, saj si je komaj upal misliti, da bo dokončal medicino, ki jo je vpisal, zakaj bal se je, da domači ne bodo zmogli novega bremena.

In videl je očeta, kako rahlo upognjen stopa za plugom, si daje opravka z otko in plevelom, kdaj izmenja korak v razoru in brž ujame ravnotežje. Zdel se mu je ves zrasel z zemljo in delom, prav tak, kot mora biti človek na kmetiji in kot bi moral biti tudi sam, pa ni. Ko ga je tako gledal od daleč zavzeto sklonjenega nad brazdo, se je zdel sam sebi neobgljen. Nikoli ne bo stopil na njegovo mesto, ne bo poprijel pluga, ne povzel drugih opravil, ne bo skrbel za domačo hišo, čeprav je najstarejši. Ne samo sedajle, kdove kolikokrat ga je trapila ta misel, čeprav je bilo vendar jasno, da o tem ni odločal le sam in da so mu vsi želeli boljše življenje, kjerkoli že bo. Mogoče ga je zdaj, v tem trenutku, zaneslo nenavadno razpoloženje in mu je tuji kraj kazal neprijazen obraz, mrzlo naličje, in se je zato

Slavko Smolej: Na sprehod

čudil očetovemu pripovedovanju, kako bi v mladih letih rad kam v svet, a je moral prevzeti kmetijo, ker je ostal edini od petero otrok. A oče je vseeno videl precej sveta, čeprav v vojaški suknji. Bil je na Tirolskem, v Galiciji, spoznal Azijo tja do Taškenta in Ashabada, pa Podmoskovje, kjer je kot ujetnik delal na posestvu grofa Orla Davidova, leta sedemnajstega doživel oktobrsko revolucijo.

Pa kljub temu se je oče z vso zavzetostjo oklenil zemlje in živel kot napreden gospodar, si prizadevno in brez tveganja širil posest za kakšno parcelo. Rad bi bil napravil mnogo več, dokupil kakšen moderen stroj, toda gospodarska kriza in mali dolgovi, ki jih ni bilo konca ne kraja, so ga silili k previdnosti. Marsikaj je seveda lahko opravil brez stroškov, z lastnimi rokami, a to so bile manj pomembne stvari.

Gust je vedel vse to, pa vendarle ni mogel vsega razumeti. Sam bi ne zmoget česa takega. Nehote mu je pogled obstal na bratu Cirilu, ki je lahkotno stopal za rjavcema, nategoval vajeti, kdaj zamahnil z bičem, pogledal nazaj na drevo in brazdo, in če je bilo treba, ustavil. Njegovi črni lasje so bili na kratko ostrizeni, obraz porjavel, srajca mu je izza pasu mahala navzdol, hlačnici zavihani do srede meč, noge pa so bile potemnele od sonca in prsti. Bil je suhoten in nizke rasti, toda Gustu je bil ta sedem let mlajši brat kakor v opravičilo. Samo še eno leto obvezne šole, potlej bo ostal doma. Vsi so vedeli, da oče zdaj vse zida samo nanj, Gust pa je blagovol oba, očeta in brata, ki ga zatopljena v delo še opazila nista, ko je zavil med razore.

Mati in najmlajša dva pa sta ga takoj. Pritekla sta in glasno oznanila njegov prihod. Gust ju je veselo potrepljal, jima povedal smešnico, da sta planila v krohot, nato pa so se vsi trije lotili pobiranja v isto košaro. In skoro ni mogel verjeti, koliko sreče sta izžarevala najbrezskrbnejša med domačimi, najmlajša dva, sestra Anča in bratec Peter, pa se je zato še zavzeteje ukvarjal z njima, ki jima ni zmanjkalo vprašanj.

Čez njive so se spreletavale vrane, na dolgih žicah visokega daljnovoda so se vreseče razvrščali škorci. Po mengeški cesti je pripeljal rumeni avtobus, ki je enkrat na dan vozil v Ljubljano in nazaj, in vsi so vedeli, da je ura pol petih.

V zraku je nekaj trznilo in zdelo se je, da je popoldan začel hitreje drseti čez pokrajino.

Biti slovenske krvi, bodi Slovencu ponos! Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencev se ne gane! Kdo je mar – to je slovenski oratar!

Jovan Vesel-Koseski, 1798 – 1884

Druga podoba iz galerije v preteklosti osovraženih, sprva pa še kako veljavnih slovenskih velmož. V mislih in besedi sem imel že doktorja Janeza Bleiweisa, danes se lotevam Jovana Vesela-Koseskega, kdaj drugič se bom učenjaka Jerneja Kopitarja.

Neka usodnost, če že ne determinizacija, je povezana s Prešernovim imenom in njegovo pesmijo. Kopitar se je zameril zaradi zlobnih pričkanj s Čopom in Pre-

šernom. Bleiweis je kot amuzičen praktik forsiral Koseskega pred Prešerna. Pač zato, ker mu je bila za njegovo politiko (»vse za vero, dom, cesarja«) bolj potrebna »objektivna« pesem, ne lirična.

No, tako smo zdaj pri Jovanu (sprva »Ivanu«, šele pod vseslovanskim in ilirskim vplivom »Jovanom«) Veselu, pesniško poimenovanem po rojstnih Kosezah v Moravški dolini. Tu, v Spodnjih Kosezah št. 5, »je dne 12. septembra leta 1798 rodil poznejši prvi naš politični pesnik Koseski (umrl je kot visok cesarski uradnik – finančni svetnik v Trstu, dne 26. marca leta 1884).

Najprej: Koseski se sam nikoli ni postavljaj nad Prešerna, niti obenj. Nasprotno, bil je Prešernov iskreni častilec!

Drugič: Dvajsetletni Koseski je spesnil prvi sonet v slovenščini že leta 1818!

Tretjič: Koseskega pesem je več desetletij v sredini prejšnjega stoletja narodnostno prebujala in krepila slovenske ljudske množice. Skoro vsi politični govori tedanjih narodnih voditeljev so bili prepleteni s citati iz Koseskijevih pesnitev. Kajti njegova beseda je bila kot nalašč za takratno rabo. Applausus populi je Bleiweisu pritrjeval, da je prav izbral, ko se je odločil za Koseskega.

Tiho pesem Prešernovo je preglasilo bučanje in grmenje muze Jovana Vesela-Koseskega. To vsaj lahko trdim za čas od leta 1844 pa vse do leta 1866, ko je Stritar v uvodu k prvi posmrtni izdaji Prešernovih Poezij Prešerna pravzaprav šele odkril kot

resničnega prvaka slovenskih pesnikov. Vse dotlej pa so Bleiweisove Novice čez mero poveljevale Koseskega, čeprav si leta tega ni posebno želel. Kajti živel je na obrobju slovenskega etničnega ozemlja, v Trstu, ni imel stikov z drugimi slovenskimi literati in esteti. Sam je v samoti, daleč od žarišč naše kulture, koval svoje čudaške heksametre (tehnično sicer dovršene), krajšal in daljšal besede kot ljudi antični Prokrust. Po potrebi si je izmišljal nove, nerazumljive besede ali pa jih je jemal iz drugih slovanskih jezikov. Tako je postal njegov bombastični jezik svojstven žargon, ki mu že dolgo pravimo »kosesčina«.

Pa vendar: prav ta jezik, vpleten v mogočne deseterce in šesterce, je omamljal kar cele generacije, vpliv Koseskega pesmi je bil tako odločilen, da je odseval v celotni naši takratni politiki. Prerasel je celo Bleiweisove Novice. Vsaj takrat, ko se je oglasil z mogočno pesnitvijo proti volitvam v frankobrodski državni zbor (l. 1848). – Novice so le malo prej še priporočale kandidate!

Sicer pa je Koseski zanimiv tudi zaradi svojih treh pesniških etap: najprej mladenič, ki raje piše nemške pesmi – le oni prvi slovenski sonet Potažba je znan iz te prve mladeniške dobe. Potem ni bilo o Ivanu Veselu nič slišati vse do leta 1844. Osem let je nato zvesto služil Bleiweisu in njegovim Novicam, pisal obilo: pesmi, igrokaze, prevajal Schillerja idr. Leta 1852 je Koseski hudo zbolel ter nato za celih šestnajst let umolknil. – Potem se je leta 1868 še enkrat oglasil in brž nato kot pesnik za vselej utihnil.

Najsrditejši nasprotnik Koseskega je bil Fran Levstik. Sibal je njegove pesnitve zlasti zato, »ker neusmiljeno mrcvari in mesari slovenski jezik, ker se ne briga za pravilnost slovenskega oblikoslovja; ker greši zoper skladnjo našega jezika; ker dela napačne besede; ker daje mnogoterim samostalnikom napačen spol; ker dolge besede po metrični potrebi nepravilno krči in krajša; ker po nepotrebnem meša v slovenščino hrvaške izraze in oblike; ker samovoljno kuje besede in rekla, ki jih živ krst ne ugane, kaj pomenijo.«

To je vse res in prav. Toda Levstik sam še leta 1852 – torej osem let po pojavu »kosesčine« – piše prav tako, kakor je pri Koseskem grajal:

*Pogledi nad sabo jasne višave,
pogledi solnca nebeškega plam,
pogledi berstja drevov in planjave!
Al' ni vse vesele pomladi znam?*

Plamen in znamenje se seveda ne bi rimalo – zato je besedici prav po Koseskijevo skrajšal! In zapisal dva nestvora. Tudi ti, Brutus...

Siver pa je med leti 1845 in 1860 vse kazalo tako, kot da Prešerna sploh nismo imeli – vse je drlo za Koseskim, se učilo pri njem, ga občudovalo in citiralo.

Rojstna hiša Koseskega v Sp. Kosezah št. 5

Celo Janez Trdina, trezni presojevalec literarne zgodovine v Pretresu slovenskih pesnikov, govori o Koseskem prej pozitivno kot odklonilno (pisano v letu 1850):

»Prvi pesnik Novic je brez dvoma Koseski, ki se edini do zdaj, če ne iz vseh, vsaj iz veliko ozirov na stran Prešerna ustopiti sme. Kar zadene pesniško vrednost samo na sebi, ne moremo sicer Koseskega pevcu Sonetnega venca in Krsta pri Savici predpostaviti. Naj beremo tudi najbolj pesniške pesmi njegove, nas vendar nikdar tisti ogenj ne bo tako užgal, kakor nas pri branju Prešernovih poezij prevzame. Rekel bo sicer kdo, da je vzrok tega objektivnost Koseskega, kar moramo deloma tudi mi potrditi. — Pa kar zadene jezik pesmi, kar zadene lepizanstvo celega premišljevanja, kar red misli in smislov, moramo pa brez premišljevanja Koseskega prvega slovenskega pisatelja imenovati in ga tudi po tej plati nad Prešerna povzdigniti. — Videli smo tu prekrasen razcvet svoje materinščine, videli neskončno visokost, krepost in lepoto svojega jezika in smo bili nanj prvičkrat v popolnem pomenu besede ponosni. Za mnoge vemo, ki so le po poezijah Koseskega, ki jih še popolnoma razumeli niso, iskreni rodoljubi postali.«

In tako se tudi po pričevanju Janeza Trdine zavemo, da je bila pesem Koseskega podrejena potrebam tedanjega slovenskega nacionalnega gibanja, ki so ga tedaj vodili staroslovenci z Bleiweisom na čelu. In kot je ugasnil proti koncu prejšnjega stoletja staroslovenski politični koncept, tako se je morala utrniti tudi pesniška zvezda, ki ji je bilo ime Jovan Vesel-Koseski.

Vendar pa je ostala sled v času, celo do današnjih dni. Koseskimov v jeziku nekaj še živi, a se več ne zavedamo njihovega izvora. Celo v državni himni pojemo o nekih »praznih stekah«, ki jih živ krst ne zna razložiti. Pesem pa smo prevedli iz slovaščine (ali poljščine?) prav v času, ko je še visoko svetila na našem Parnasu zvezda Koseskega.

Jezikovnih napak pa naši predniki niso opazili v pesnitvah teden za tednomv Novicah povečevanega in hvaljenega pesnika Koseskega. Jezikovno neizobraženi, niso bili rahločutni za kako čudaško besedo. »Saj je Koseski udaril res na nenavaden zvon. Že predmeti, ki jih je opeval v svojih prvih pesmih, so bili veličastni. Vsemogočnost božja, slavna preteklost slovenska, vdanost in zvestoba do cesarja, hrabrost slovenskih vojakov, nadarjenost slovenskih sinov, ljubezen do domovine — vse to je moralo razgreti srce njegovim vrstnikom in jih navdušiti za njegove poezije. — In v kakšni obliki je opeval te predmete! V zvonečih šestomerih, kakršnih poprej nikoli ni čulo slovensko uho; v retoričnobobnečih verzih, katerih ritmična dikcija je morala bralca potegniti za seboj, da niti ni utegnil premišljati njih jedro in vsebino.«

No, za pokušino nekaj odlomkov iz takih pesnitev:

*Čujte bor, vojaške roje!
Krogla žvižga, boben poje,
građ valj se v sip in prah.
Vragu peta se zabliška,
en junak za njim pritiska,
udri, udri, mah na mah!
Kjer zadene, iskra šine,
šest jih pade, kjer porine,
kdo je mar?
Ta pogumen korenine
je slovenski oratar!*

ali:

*Naprej, tedaj, žareči meč osvete,
Slavenski Jug, junaški kri!
Naprej, naprej, postojne serda vnete*

Leta 1898, ob stoletnici pesnikovega rojstva, vzidana spominska plošča

*v oserčeje zmot, čez reke tri!
Evropa nej razumiti se vadi
slavenskiga junaštva glas,
ker, prej ko se železa ost ohladi,
bo dela več za nas in vas.*

Bolj šegavo kot resno se slišijo razne zgodovinske neresnice, ki jih je Koseski vpletal v svoje ode. Pač po načelu, da namen posvečuje sredstva. Ali pa kot svojo prisojono litentno poetica? Naj bo tako ali drugače, teh napačnih zgodovinskih trditvev ni nihče preiskoval, saj tedaj poznavanje naše zgodovine, posebno pri manj izobraženih, ni bilo bogve kako na višku. O tej stvari pripoveduje literarni kritik Fran Levec takole:

»Slovincem se je očitalo, da nimajo svoje zgodovine. Koseski pa jim je povedal, da je Slovenija slovela že pred Rimom in Bizancem; že pred Trojo so zveneli slovenski meči; makedonski kralji so čutili ostre puščice slovenske; med hrabrimi četami, ki je Aleksander Veliki ž njimi pri Arbeli in Gaugameli uničil mogočno perzijsko carstvo, so odločevali njegovo zmago tudi slovenski junaki; Justinian, Dioklecian, Belizar, Radagais (Radogost!) in Genserik, Samo in Svetopolk so bili nje hrabri sinovi! In kar se je zgodilo svetovnoznanih dogodkov po Panoniji, Iliriji in Noriku, vseh so se udeležili že Slovenci!«

Malemu narodu je ugajalo, da je kar hipno prišel do slavne preteklosti; hvaležen je bil pesniku, ki mu jo je tako drzno pokazal. Narodni ponos se je zbudil, narodna zavednost se je širila, češ, saj nismo zadnji na svetu!

To pa je bila nesporna zasluga pesnika Koseskega — v Slovencih je prebudil zavest, da smo sicer majhen, toda krepak in čil narod.

»Koseski je zatorej naš prvi in največji politični pesnik, s katerim se glede vnanjega uspeha nobeden naših pesnikov primerjati ne more. Niti Prešeren ne! V kako nebeško lepih sonetih, tercinah in oktavah opeva Prešeren ljubezen do svojega naroda; kako elegično zveni njegova tožba o zapuščenosti in zaničevanju domovini! Toda tedanjim Slovencem ti milotožni zdihljaji in klici niso ugajali; pač pa jih je zgrabila in navdušila odločna, močna beseda Koseskega!« (Fran Levec)

Za Prešerna pa pravi taisti literarni kritik, da je bil prevelik genij za svoj čas in za svoj narod. Slovenci takega veleuma

niso mogli umeti, ker ga niso bili vredni. — Duševno obzorje Koseskega je bolj ugajalo njegovim vrstnikom; njega so bolje in laže razumeli, zato so šli za njim.

Pokrajina — Črni graben in Moravska dolina — šteje za najvzhodnejši del Gorenjske. Sme pa se prištevati k onima dvema koščkoma slovenske zemlje, ki sta največ prispevali v zakladnico naše kulture. V mislih imam pokrajino pod gorenjskim Stolom (Prešeren, Čop, Linhart, Tomo Zupan, Jalen, Finžgar, Janša, Knafelj idr.) in dolenski kot okrog Stične (Trubar, Jurčič, Stritar, Levstik idr.). Črni graben in Moravsko sta dom ne le Koseskega, pač pa tudi Vege, Detele, Maslja-Podlimbarskega, Jakoba Zupana, Podmilšaka, Kersnika idr.

Spodnje Koseze št. 5, rojstni dom Ivana Vesela (pozneje le Jovana, uradno pa celo Johanna), velja še danes za trdno kmetijo. Gospodar se sicer piše za Cerarja, a spomin na tu rojenega pesnika je le še živ v hiši. Imajo skrbno vodeno spominsko knjigo, hranijo tudi knjigo zbranih pesmi: »Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga, finančniga svetovavca« iz leta 1870; na pročelju poslopja pa vzidano lepo veliko marmorno ploščo, katere pozlačen napis nam pove:

V tej hiši se je rodil 12. kimoveca 1798 slovenski pesnik Ivan Vesel-Koseski, umrl v Trstu 26. sušca 1884. — Bili slovenske krvi, bodi Slovencu ponos! Ob stoletnici rojstva postavili rojaki.

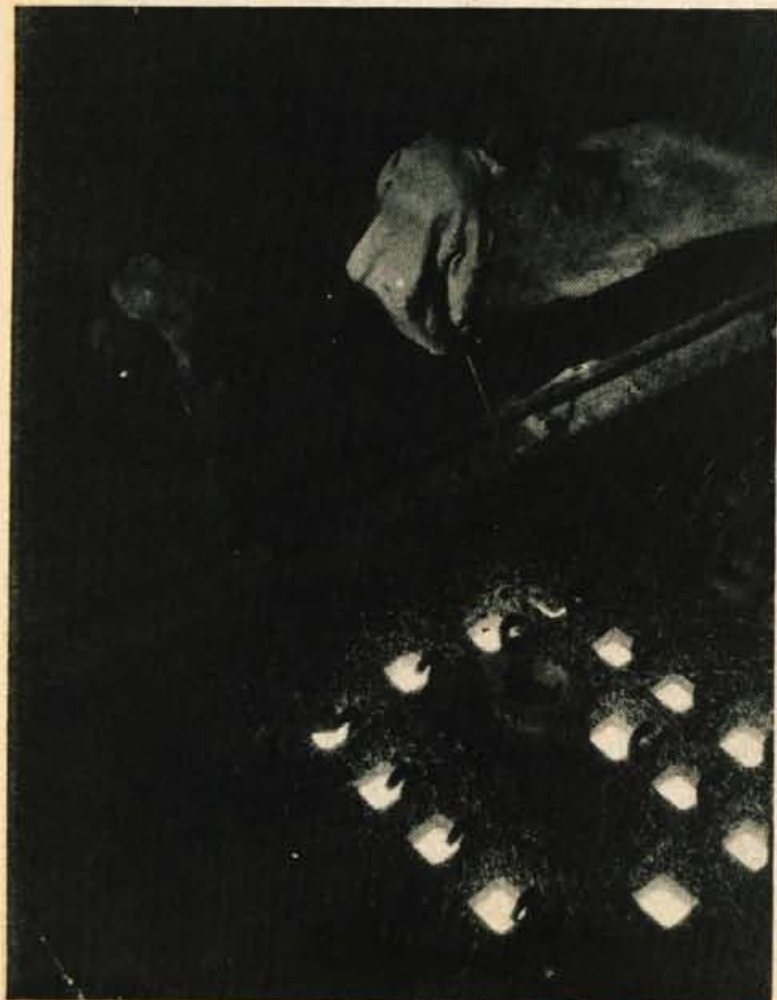
In še to, manj znano dejstvo povem, da je bil tržaški Nemeč, sloviti planinski pisatelj dr. Julius Kugy, sin ene od hčerk Jovana Vesela Koseskega.

Portret pesnikov kaže odločnega moža, realista. Strogega pogleda, miline pa nič. Znal je brez jokavosti utihniti, ko se je iztekel njegov ustvarjalni čas. Nikoli več se ni silil v javnost. Sicer pa tudi svojcem, sinovom in hčeram, kot tudi vnukom, ni bilo do očetove slave. Ko so v Spodnjih Kosezah slavili 100-letnico pesnikovega rojstva, je bilo prisotnih več tisoč ljudi iz kamniškega, brdskega in drugih tedanjih okrajev — Veselovih iz Trsta pa kljub posebnemu povabilu ni bilo nobenega...

Jovan Vesel-Koseski je v svojem času izpolnil nalogo, ki mu jo je dodelila takratna družbena in nacionalna situacija. — Le to! Za njegove dokaj prazne pesmi in bobneče fraze pa itak vemo, da niso za današnjo rabo. **Črtomir Zorec**

Slavko Smolej: Martinarja

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc, Janko Krek, Andrej Pavlovec (likovna umetnost, umetnostna zgodovina, arhitektura, urbanizem), France Pibernik (leposlovje, literarna zgodovina), Tone Pretnar, Niko Rupel, Albin Učakar (odg. urednik), Črtomir Zorec (kulturna zgodovina), Olga Zupan (zgodovina, arheologija, etnologija, spomeniško varstvo).